

Издавач

Историјски архив Београда
Палмира Тољатија 1
Београд
www.arhiv-beograda.org

За издавача

Мр Драган Гачић

Главни и одговорни уредник

Мр Драган Гачић

Аутори изложбе и каталога

Снежана Лазић
Слободан Мандић
Владимир Мијатовић
Јелена Митровић Коцев
Мирјана Обрадовић
Исидора Стојановић

Стручни консултант

Др Мирољуб Васић

Дизајн

Ђурђија Боровњак

Лектура и коректура

Ивана Смолковић

Графичка припрема

Владимир Мијатовић

Информатичка подршка

Вук Бабић, Јелена Николић

Техничка подршка

Петар Гајичић, Бојан Коцев

Тираж

500

Штампа

Zlamen

Издавање каталога помоћу Секретаријата за културу Града Београда

ОСЛОБОЂЕЊЕ БЕОГРАДА

70 година ПОСЛЕ

кроз фондове и збирке Историјског архива Београда

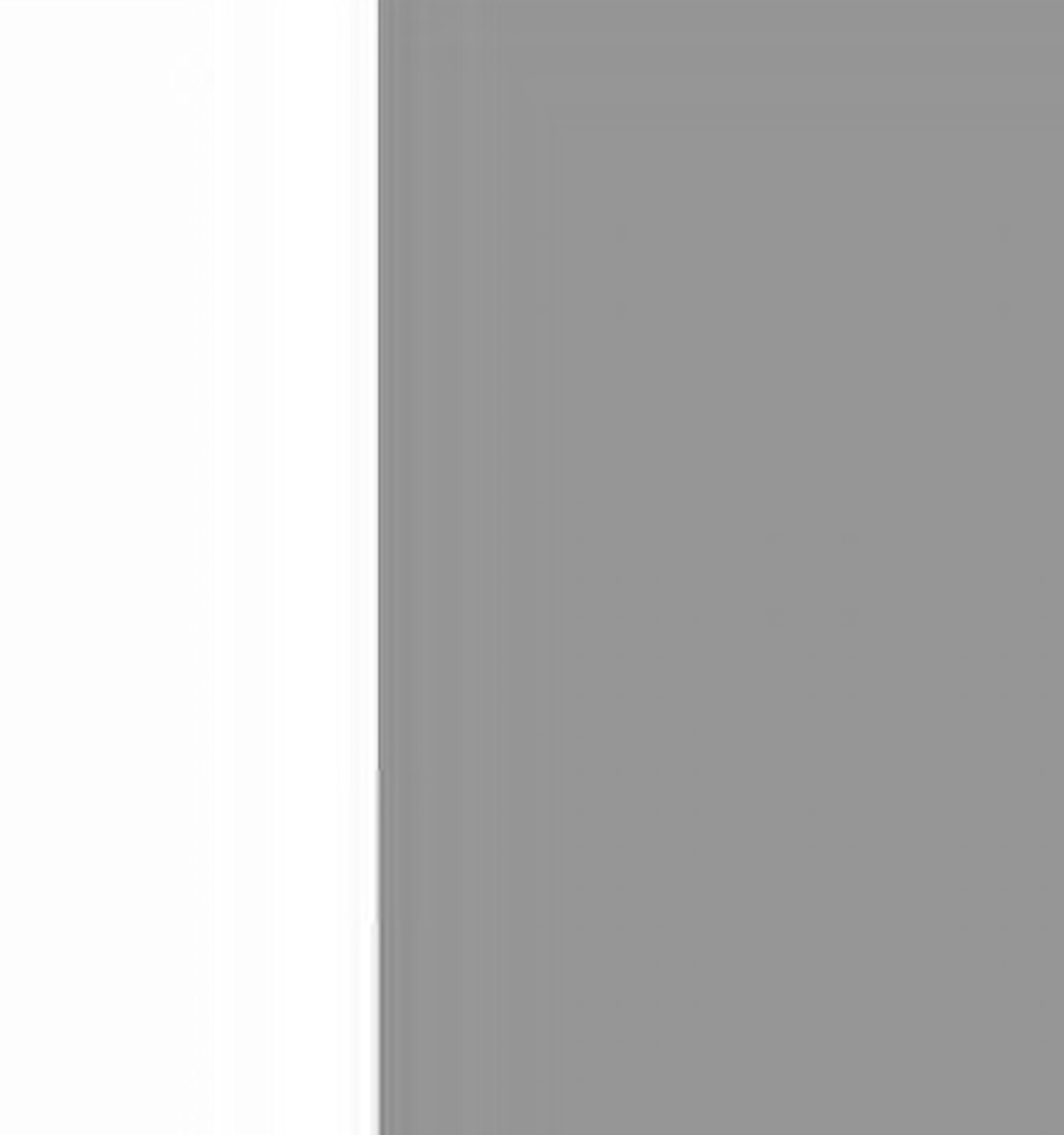
каталог изложбе

Београд 2014.

Садржај

Ослобођење Београда – 70 година после	7
Легат Саве Анђелковића	22
Окупација	27
Београдски илегалци	33
Црвена армија	39
Народноослободилачка војска Југославије	45
Ослобођење и нова власт	53
Хронологија	63
Попис експоната	64
Списак скраћеница	70
Списак литературе	71

70 ГОДИНА
ПОСЛЕ

ОСЛОБОЂЕЊЕ БЕОГРАДА

70 година ПОСЛЕ

Немачка окупација Београда у Другом светском рату трајала је 1.287 дана. Претходио је напад на Југославију без објаве рата, започет бомбардовањем главног града, 6. и 7. априла 1941. године, када је убијено на хиљаде људи. Београд је окупиран 12. априла 1941. године и постао је центар окупационе власти у Србији. Као врховна немачка окупациона установа, формиран је Штаб војноуправног команданта у Србији. Он је на окупираној територији вршио целокупну власт: законодавну, извршну и судску. Стари државни апарат је био делимично обновљен, али у склопу и под директном контролом немачке окупационе управе.

У граду су формиран логори Бањица, Топовске шупе, Сајмиште и Милишићева циглана, кроз које је прошло више десетина хиљада заточеника.

Војни полигон и касарна 18. пешадијског пука на Бањици, одређени су у јуну 1941. године за концентрациони логор. Прве заточенике Концентрациони логор Београд – Бањица примио је 9. јула 1941. године. До 3. октобра 1944. године, када је расформиран, кроз логор је прошло око 30.000 људи. Заточена лица су била најразличитијих националности, занимања, старосног доба и политичких опредељења: комунисти, борци и симпатизери НОП-а, присталице равногорског покрета и таоци. Последњи заточеници напустили су „логорске капије“ 4. октобра 1944. године.

Касарна „Краљевић Андреј“, како је носила назив између два рата, претворена је у августу 1941. године у логор. Логор се називао Јеврејски логор, Јеврејски пролазни логор, познатији као Топовске шупе на Аутокоманди. У логору је било заточено око 6.000 Јевреја и 1.500 Рома. Последњи заточеници транспортовани су у логор на Београдском сајмишту децембра 1941. Након тога логорски објекти су служили за потребе немачке окупационе војске.

Београдско сајмиште, односно павиљони Београдског сајма, почели су да се користе као логор децембра 1941. године, интернирањем преосталих Јевреја из окупиране Србије. Службено име му је било Јеврејски логор Земун. У њему је страдало око 6.300 људи. Већина заточеника је убијена у специјалном камиону названом „душегупка“. Почетком маја 1942. године, када је завршено са ликвидирањем јеврејских заточеника, логор на Сајмишту добио је нову функцију – прикупљање заточеника предвиђених за упућивање на присилни рад у концентрационе логоре у Трећем рајху и другим окупираним земљама. У савезничком бомбардовању 17. априла 1944. године логор је претрпео знатна оштећења. У мају је предат хрватској полицији, а распуштен је коначно у другој половини јула 1944. године. У периоду од маја 1942. године до расформирања у логору је страдало око 10.600 заточеника.

Поред Сајмишта се налазио бивши радни логор Организације Тот, у коме су од 1943. године били ратни заробљеници из Италије и Совјетског Савеза, као и припадници НОВЈ-а са територије НДХ. У савезничком бомбардовању, на Ускрс, 16. и 17. априла 1944. године, страдао је и заробљенички логор. Неколико хиљада преживелих заробљеника предато је крајем маја у нови логор у Милишићевој цигли на Звездари. До расформирања, септембра 1944. године, у самом логору је страдало око 500 заточеника.

Немачке окупационе власти одредиле су село Јајинци за стрељање заточеника београдских логора и затвореника Специјалне полиције и Гестапоа. Такође, на том месту су закопавани посмртни остаци жртава из камиона „душегупка“. Пред свако велико стрељање општински гробари су копали дугачке заједничке раке и после обављеног чина затрпавали лешеве. Мајор др Ервин Јунг потврђивао је смрт сваког заточеника, а оне који су показивали знаке живота лично је убијао. Уклањање трагова злочина почињених у Београду почело је крајем 1943. године. Формиран је 1052. специјални одред, чији је задатак био да у највећој тајности уклони трагове масовних злочина немачке окупационе управе у Београду, а онда и у другим местима у Србији. На челу овог одреда налазио се СС мајор Бруно Затлер. До априла 1944. године одред је вршио ископавања и спаљивања лешева жртава у Јајинцима. Процењује се да је у Јајинцима сахрањено између 60.000 и 80.000 жртава.

Током читавог рата у Београду је постојао јак покрет отпора који је вршио саботаже и диверзије. Одмах по капитулацији Југославије средњошколска и студентска омладина почела је да се окупља да би се успоставиле везе у циљу подстицања и јачања отпора према окупатору. Најранији и врло масовни облик још увек стихијских акција, којима је наношена велика штета окупатору, било је развлачење заосталог војног материјала и робе, за чију се евакуацију није имало времена ни техничких могућности. Ту спада разношење и сакупљање обуће, рубља, шињела, џемпера, ћебади, шатора, дрва и хране са војних и државних складишта. Касније, тај материјал је илегалним каналима допреман до партизанских јединица. Прве организоване акције за време окупације биле су масовно паљење штампе на улицама Београда. Акције постају све разноврсније, интензивније и масовније, нарочито у лето и јесен 1941. године, када су у Београду постојале бројне, јаке и организационо чврсте партијске и скојевске организације. Тада је у Београду деловао Политбиро ЦК КПЈ и ЦК СКОЈ-а, ПК КПЈ и ПК СКОЈ-а за Србију, одакле су давале директиве за борбу на територији целе Југославије. После провала у организацијама КПЈ и СКОЈ-а у пролеће и у лето 1942. године, акције су изгубиле на масовности и интензивности. Слично је било и током 1943. године. Од пролећа 1944. године организације и илегалци бивају усмерени на нове облике борбе.

На територији Београда деловало је неколико група илегалаца који су радили на отпремању симпатизера НОП-а у партизанске одреде. На овај начин више десетина Београђана је отишло у партизанске јединице. Највише их је било у саставу Космајског и Посавског партизанског одреда, који су чинили окосницу Београдског батаљона Прве пролетерске бригаде. Први командант бригаде је био Константин Коча Поповић.

Крајем августа и почетком септембра 1944. године у Београду се стварају моногбројне борбене групе, чије језгро чине неоткривени чланови КП и СКОЈ-а, као и пуштени заточеници логора

Бањица и логора Смедеревска Паланка. Они раде на спасавању заточеника логора Милишићева циглана, на прикупљању санитетског материјала и ослобађању људи из других логора на територији Београда.

Услед победа савезничких армија на Источном и Западном фронту, али и јединица НОВ-а на југословенском ратишту, антиокупаторско расположење добијало је нове подстреке и захватало шире слојеве становништва. Руководиоци органи НОП-а Космаја и Срема упутили су у Београд своје представнике са задатком да се повежу са преосталим члановима КП и СКОЈ-а, као и са борбеним групама у граду, да их чвршће повежу и усмере њихову активност, нарочито у погледу прихвата ослободилачких снага и садејства са њима у очекиваним борбама за ослобођење Београда. Партијско представништво каналисало је даљи развој прилика у Београду у корист НОП-а, оформило бројне и добро наоружане борбене групе, као и посебне санитетске службе.

Значајну улогу у организовању и раду КПЈ у Београду и Србији имала је штампарија ЦК КПЈ, која је две године радила у најстрожој илегалности, и током целог рата није била откривена од стране окупатора. Штампарија је била смештена у кући Бранка и Дане Максимовић, на Бањичком венцу број 12. Њоме је прво руководио Светозар Вукмановић Темпо, затим Иван Милутиновић, а на крају Благоје Нешковић. Од августа 1941. до августа 1943. године, у њој је штампан *Билтен* Главног штаба НОПЈ-а, листови *Глас* и *Пролетер*, прогласи КПЈ, реферати, наредбе и други материјали. У штампарији је Ђорђе Андрејевић Кун за потребе илегалаца и њиховог рада правио у дрвету прецизна клишеа за фалсификовање разних немачких исправа, печате, личне карте и друга документа. Графички радници који су илегално боравили и радили у штампарији, Бранко Ђоновић и Слободан Јовић, били су принуђени да напусте кућу након саопштења Немаца да ће ту бити смештени немачки официри. Са штампарском машином „бостон“ наставили су рад у склоништу зграде у Крајинској број 36. Тежак ударац НОП-у нанет је 28. јула 1944. године, када је ухапшен Светислав Каначки, главни техничар ПК КПЈ за Србију. Откривањем илегалних склоништа КП ухапшена су лица која су радила у техници. Том приликом откривено је и склониште у Крајинској бр. 36, у којој су се налазили Бранко Ђоновић и Слободан Јовић. Они су, након спаљивања докумената, пружајући отпор, извршили самоубиство.

Идеја о стварању и организовању амбуланте „20 октобар“ у Улици Вука Караџића бр. 11, потекла је од неколицине чланова антифашистичке групе Пере Молера (илегално име Жарка Мрђенова). Имајући већ одређену количину заосталог санитетског материјала, који је илегално прикупљан и слат Космајском партизанском одреду, приступило се остваривању ове иницијативе. Оснивачи амбуланте, судећи по убрзаном подизању бункера по улицама вароши, предвидели су, да ће у Београду бити уличних борби и да ће амбуланта бити преко потребна за прихват рањеника. Зато је у почетку амбуланта и названа „Превизијалиште и прва помоћ“. Тако припремљена амбуланта почела је са радом на дан ослобођења, 20. октобра, у седам часова изјутра.

Током немачке окупације Београда становници главног града су се суочавали са многобројним проблемима. Настојали су да колико-толико наставе са свакодневним животом. Несташица животних намирница била је велика. Дефицитарна роба је продавана на пијацама, око железничке

станице и по забаченим улицама по знатно вишим ценама. „Црну берзу“ нису могле да сузбију ни наредбе, ни казне. Свака слободна зелена површина је коришћена за узгајање поврћа и житарица.

Пролеће 1944. године донело је нове наговештаје и наду да се период окупације ближи крају. Истицао се посебан значај Србије како у савезничким плановима тако и у могућности да НОВЈ управо на тој територији успостави непосредну везу са снагама Црвене армије, која се све више приближавала. Осим тога, Београд је својим положајем на Балкану био изузетно значајно саобраћајно чвориште за немачку армију на југоистоку Европе. Београд је био и важно стратешко упориште за снабдевање и повлачење немачке армијске групе „Е“ и њених 350.000 војника, који су се налазили у Грчкој, и припремали се за пребацивање у Србију, како би у рејону Подунавља образовали нови фронт пред јужним крилом Црвене армије. Да би се ослабила немачка позиција у овом делу Европе и убрзале операције за њену коначну капитулацију, Београд је од стране англо-америчке команде одређен као мета за бомбардовање. Тежиште напада савезничке авијације били су, пре свега, објекти од значаја за немачку војску.

Ваздушни напади савезника почели су 16. и 17. априла 1944. године. Трајали су током целог пролећа и лета те године. Бомбардовање је требало да буде усмерено на војне објекте, мостове, касарне, складишта бензина и нафте на Чукарици и сличне објекте. Београд је, међутим, са велике висине засипан „тепихом“ бомби, што је изазвало огромне жртве међу цивилним становништвом. Приликом првог бомбардовања бомбе су пале на аеродром у Земуну, Железничку станицу, Пошту број 2, Ратнички дом, палату „Албанија“, Технички факултет... Према саопштењу Немачке команде за југоисток, том приликом тешко су оштећене водоводне инсталације и електрокаблови у граду. Оштећен је мост на Сави. Следећег дана погођен је логор на Сајмишту када је погинуло 60, а рањено 150 затвореника. Бомбардовање је настављено током маја, јуна и јула месеца. Последње по реду, али и најснажније бомбардовање савезнички авиони извршили су 3. септембра. Том приликом порушен је Панчевачки мост, поново су били оштећени путнички и железнички мостови на Сави, железничка станица на Дунаву и теретни део станице у Београду, као и савско пристаниште. Осим рушења ових објеката, септембарско бомбардовање нанело је велике жртве и цивилном становништву. Бомбе су засуле Котеж, Неимар, Душановац и Пашино брдо. У овим крајевима је погинуо велики број грађана, мада о броју погинулих и рањених нису сачувани готово никакви подаци.

Свих ових месеци живот у Београду је био врло тежак. Проблем исхране је био велики. Многе радње, магацини хране и стоваришта су срушени. Пијаце нису радиле, јер се сељаци у страху од бомбардовања нису усуђивали да иду у Београд. Многи становници Београда су спас потражили у околним селима или на периферији града, где су ницала дивља насеља.

У светлу нових догађаја и наговештаја, врховна команда НОВЈ-а је још у мају 1944. године донела одлуку о преношењу тежишта ратних операција у источне области Југославије. Стога су почетком лета груписане јаке снаге НОВЈ-а у Црној Гори и источној Босни, са намером да изврше продор у Србију, где су већ дејствовале бројне партизанске јединице и пет новоформираних српских дивизија. Осујетивши неколико офанзивних операција које су предузеле немачке снаге, јединице

Оперативне групе дивизија, Првог пролетерског и Дванаестог ударног корпуса продрле су до почетка септембра преко Лима, Дрине и Ибра у Србију. Током септембра ослободиле су читаву западну Србију и почетком октобра приближиле се Београду.

Овим је окупационој власти постало јасно да је настала криза система и да се са тезе о гушењу устанка у Србији мора прећи на припрему спољне одбране града. Хитлеровом директивом од 16. августа Београд је добио статус „утврђеног места“. Изграђена су два појаса одбране – спољашњи и унутрашњи. Одбрамбени објекти подигнути током окупације повезани су у систем утврђених блокова и рејона у граду. Почела је изградња већег броја нових бункера на раскрсницама и на прилазима мостовима. Припремана је одбрана града у коме су смештени штабови, касарне, болнице и сл. Посебно су били утврђени Калемегдан са савским пристаништем, зграде Ратничког дома (Дом Војске Србије) и Народног позоришта, и зграда Призада (ТАНЈУГ), палата „Реунион“, зграде Немачког кредитног завода и Аграрне банке, Студентски трг, Немањина улица са зградама министарстава, железничке дирекције и Генералштаба, зграда Техничког факултета и студентског дома, рејон болница, Аутокоманде, Топчидера са касарнама и становима на Дедињу. За ове радове принудно је ангажовано становништво града и околине. Са приближавањем фронта Београду отпочела је евакуација цивилних установа и немачког становништва у Рајх. Убрзано су паковане архиве цивилних и војних институција, вршена евакуација горива, муниције и слично. Немачка војна управа је 5. октобра пребачена у Печуј у Мађарској, а до тада су град напустили представници скоро свих немачких окупационих установа.

Са друге стране, и Врховна команда НОВЈ-а се припремала за одсудну битку за Београд. Јосип Броз се у ноћи између 18. и 19. септембра, совјетским авионом са Виса упутио у Крајову у Румунији, одакле је 21. септембра одлетео у Москву. У директном контакту са Стаљином договорена је пуна сарадња моторизованих и артиљеријских јединица Црвене армије по њиховом ступању на тло Србије и координисана акција са војском НОВЈ-а. Крајем септембра, Штаб 3. украјинског фронта разрадио је свој коначни план Београдске операције и дао налог генералу С.С. Бирјузову да га усагласи са планом Врховног штаба НОВЈ-а. Првог октобра 1944. године план Штаба 3. украјинског фронта потврдио је Штаб Врховне команде Црвене армије.

У току ослобађања Румуније и Бугарске од стране Црвене армије, Четрнаести корпус НОВЈ-а ослободио је знатан део источне Србије и успоставио везу са Црвеном армијом, док је Тринаести корпус вршио снажан притисак на Ниш, Лесковац, Врање и Крушевац и затворио долину Јужне Мораве, угрожавајући одступне комуникације немачке групе армија „Е“, која се извлачила из Грчке. Почетком октобра, главне снаге 3. украјинског фронта Црвене армије прешле су југословенско-бугарску границу и заједно са 14. корпусом НОВЈ продужиле наступање према долини Велике Мораве, где су се 10. октобра код Велике Плана спојиле са десним крилом Прве армијске групе НОВЈ-а. Тиме је дефинитивно била пресечена одступница немачкој групи армија „Е“ долином Мораве на север, па се она морала оријентисати на повлачење долином Ибра. Истог дана, Јосип Броз је радио-везом упутио последњу директиву за извођење Београдске операције команданту 1. армијске групе НОВЈ-а генерал-лајтанту Пеку Дапчевићу.

Јединице НОВЈ-а и Црвене армије, које су узеле учешће у Београдској операцији, сусреле су се 12. октобра у селу Ђуринци, поред Сопота. У току ноћи, 13. октобра, батаљони Прве пролетерске бригаде и Четрнаесте мотострељачке бригаде Црвене армије разбиле су немачке трупе и заузеле цело подручје Авале и ујутру, 14. октобра, избиле на периферију града. Тиме је ликвидирано последње и најјаче немачко упориште спољне одбране Београда, а истовремено је онемогућено немачкој групацији која се повлачила из Источне Србије да се споји са снагама у граду. Ујутру, 14. октобра, у Јајинцима, совјетска и југословенска команда разрадиле су план за непосредни напад на Београд.

План напада на Београд одступао је од уобичајених освајања великих градова, када се град прво окружи, а тек онда воде борбе за уништење његовог гарнизона. У овом случају, разрађујући план напада, совјетска и југословенска команда имале су у виду да се расположивим снагама не може окружити град и уништити његов доста јак гарнизон. Због тога се њихова идеја заснивала на брзом и изненадном дејству јединица. Напад на велики град уједињеним снагама захтевао је најуже садејство јединица свих родова војске. Са совјетске стране, остварење тог садејства на терену је поверено генерал-пуковнику С.С. Бирјазову и артиљеријском генерал-пуковнику М.И. Недељину. Они су на командном месту 57. армије са генералима Н.А. Гагеном и В.И. Ждановим прецизирали план напада на Београд од стране јединица Црвене армије. Са југословенске стране, припремама је руководио командант 1. армијске групе НОВЈ генерал-лајтнант Пеко Дапчевић. Истовремено су обе стране решиле и многа друга битна питања у циљу што успешнијег извршења предстојећег задатка.

Основна идеја напада на Београд састојала се у следећем: фронталним ударом главних снага пробити унутрашњи, градски, одбрамбени појас на уском отсеку, правцем преко Бањице и Славије према Савском мосту у циљу пресецања непријатељских снага у граду на два дела. Истовремено је брзим обилазним маневром делова помоћних снага из правца Чукарице, Топчидера и Малог Мокрог Луга требало избити у позадину гарнизона, раздвојити непријатељске снаге у мање групе и уништити их.

У нападу на Београд учествовале су, са југословенске стране, 1. и 6. пролетерска дивизија, 5. и 11. крајишка дивизија, 16. војвођанска, 17. источнобосанска, 21. српска, 28. славонска и 36. војвођанска ударна дивизија. У складу са постигнутим договором о току Београдске операције, Штаб Прве армијске групе, са Пеком Дапчевићем на челу, издао је наређење да се од Петог пролетерског и Дванестог корпуса формирају четири нападне колоне. Прва колона је била под командом генерал-мајора Данила Лекића и имала је задатак да напада преко Чукарице и Жаркова у правцу главне железничке станице и пристаништа. Друга колона под командом пуковника Ђоке Јовановића добила је задатак да преко Топчидерског брда и „Мостара“ дође до Теразија. Трећа колона, под командом пуковника Васе Јовановића требало је да наступа преко Бањице и Дедиња према Славији и даље ка Калемегдану. Четврта колона, под командом пуковника Милутина Мораче, требало је да продре у град са истока преко Малог Мокрог Луга и десном обалом Дунава дође до Калемегдана.

Са совјетске стране, у борбама за ослобођење Београда учествовала је Покретна група 3. украјинског фронта Црвене армије, заправо 4. гардијски механизовани корпус ојачан 73. гардијском и 236. стрељачком дивизијом, три артиљеријске бригаде и 16 пукова артиљерије, 160 тенкова и 366 топова и минобацача, под командом генерала В.И. Жданова. Борбени поредак совјетских јединица састојао се из два ешалона. Напад је обезбеђивала авијација 3. украјинског фронта, као и бродска артиљерија Дунавске ратне флотиле Црвене армије, под командом контраадмирала С.Г. Горшкова. Њен задатак је био да у периоду припреме Београдске операције оствари велика оперативна превозења трупа и борбене технике, а да у току саме операције искрцава тактичке десантне трупе и ватром бродске артиљерије подржава борбена дејства јединица копнене војске.

Непосредан напад на Београд је започео у поподневним часовима 14. октобра 1944. године. После полчасовне артиљеријске припреме, коју је извело 300 топова и 24 минобацача по простору од четири квадратна километра, совјетске и југословенске јединице продрле су на градске улице. Током 14. октобра ослобођени су Раковица, Кошутњак, Бањица и Дедиње, а у току ноћи су кренули преко Аутокоманде ка Славији. Током 15. октобра снаге НОВЈ-а и Црвене армије избијају пред Стари двор, Народну скупштину и Ташмајдан, док истовремено друге јединице овладавају Топчидерским брдом и „Мостаром“ и продиру до Немањине улице. На подручју Железничке станице, наилазиле су на јак отпор добро утврђених немачких снага, те се у непосредну борбу укључују совјетски тенкови. Истог дана колоне из правца Малог Мокрог Луга и Кумодража избијају до Техничког факултета и Железничке станице „Дунав“.

Јединице које су после жестоких борби, без подршке артиљерије и тенкова, ослободиле Жарково и Баново брдо, продрле су на Чукарицу, где су Немци, потиснути у рејон фабрике шећера пружали жесток отпор. После огорчених борби, поновљен је напад на немачке положаје на Чукарици и уз садејство пристиглих јединица Црвене армије, тамошње немачко упориште је савладано.

У току прва два дана борби за Београд, 14. и 15. октобра, снаге НОВЈ-а и Црвене армије постигле су изванредне резултате. Већи део града био је потпуно ослобођен и немачке снаге су остале само у северозападном делу, на линији Електрична централа – Ботаничка башта – Теразије – зграда министарстава – Главна железничка станица, и на Чукарици.

По уласку југословенских јединица у Београд у борбу против немачких снага укључиле су се и хиљаде грађана Београда, нарочито омладинаца. Њих је београдска партијска организација још раније организовала у групе отпора које су већ биле спремне за непосредни окршај са немачким снагама. Уочи ослобођења у Београду су дејствовале три групе отпора – „К“, „С“ и „Д“, са преко 2.000 наоружаних чланова, већином радника и омладинаца. Масовно учешће Београђана је једна од главних карактеристика Београдске операције. Већина војника НОВЈ-а који су учествовали у борбама за ослобађање Београда, у својим сећањима је истицала да нико није могао предвидети такво одушевљење Београђана и њихову спремност да помогну својим ослободиоцима. Како су ослобађани поједини блокови зграда, грађани су приступали у јединице НОВЈ-а, а остали грађани који су се налазили у још неослобођеним деловима града формирали су оружане групе и нападали Немце иза леђа, олакшавајући продор војске НОВЈ-а и Црвене армије. Грађани су се

пробијали кроз редове непријатеља да би извештавали о митраљеским гнездима и утврђеним местима отпора. Помагали су борцима који нису познавали град, водили их кроз улице, пролазе и подруме. Многи су се наоружавали узимајући заплењено оружје или оружје погинулих војника. Свој допринос у борбама за ослобођење Београда дали су и чланови Савеза совјетских патриота, малобројне, али добро устројене организације, коју си чинили белоемигранти. Осим што су током рата штампали летке, сакупљали санитетски материјал, оружје и новац, обезбеђивали илегалне станове и сакривали оне којима је претило хапшење, они су помагали борцима Црвене армије као водичи и тумачи. Више њих је ступило у редове јединица Црвене армије. Један од таквих био је потомак славног романописца Н.И. Толстој. По завршетку рата, 1945. године вратио се у Москву као један од ретких белоемиграната који је поново дошао у своју домовину.

Решени да се по сваку цену пробију у град и пружи помоћ својој посади, Немци су се прегруписали и у борбу увели још својих снага. У периоду од 16. до 19. октобра тежиште борби је поново пренето ван града. На терену око Смедеревског друма, око Болеча и под Авалом, Немци су пружали велики отпор. Из тог разлога, из градских уличних борби су биле извучене две бригаде и две ударне дивизије и јаке снаге Четвртог совјетског корпуса. Својом убитачном ватром дејствовао је један одред „каћуша“, изазивајући панику у непријатељским редовима. Истовремено је и совјетска авијација бомбардовала колоне немачке моторизације на Смедеревском друму. Оваква ситуација је још више отежала извођење операција за ослобађање Београда, јер су борбе у граду вођене истовремено са дејствима за ликвидацију група које су се налазиле јужно и југоисточно од Београда. Ипак, у жестоким борбама током 18. и 19. октобра, немачка војска је била заустављена и уништена на прилазима Београду. Такође је заплењена и велика количина наоружања и опреме.

Упоредо са овим борбама, у граду су се настављале уличне борбе несмањеном жестином, нарочито у Немањиној улици, у рејону Железничке станице и Савског моста, на Теразијама, испод Калемегдана и на Чукарици. Крајем дана, 18. октобра, Немци су били сабијени на узан појас уз десну обалу Саве.

Ојачана совјетским тенковима, 3. пролетерска бригада је заједно са јединицама 236. стрељачке дивизије у напредовању ка Дунаву, ликвидирала јак немачки отпор у згради Прве мушке гимназије и заузела електричну централу на обали реке. И поред све већих губитака, немачки војници се нису предавали и борили су се за сваку улицу и зграду. Прва пролетерска бригада освојила је зграду Народног позоришта и Ратнички дом (данас Дом Војске Србије). Осма црногорска бригада 1. пролетерске дивизије је током 17. и 18. октобра продирући у правцу Калемегдана, заједно са јединицама Црвене армије дошла до палате „Алданија“, у којој се налазило неколико добро утврђених немачких митраљеских гнезда, те ју је било готово немогуће заузети. Ипак, у току ноћи 19-20. октобра, на њеном врху, завијорила се тробојка са петокраком звездом, коју је поставио, по цену живота, борац Младен Петровић. Он се са неколицином својих другова пробијао од спрата до спрата под сталном митраљеском паљбом. Оставши сам, успео је да онеспособи посаду последњег митраљеског гнезда на врху зграде и развије заставу, после чега је подлегао задобијеним ранама. Овај чин је симболично означио да је Београд ослобођен.

Током ноћи 19-20. октобра, јединице 1. пролетерске дивизије и 4. гардијског механизованог корпуса започеле су борбу за Калемегданску тврђаву, где су се у међувремену пребацили остаци немачке одбране са Великог Врачара и електричне централе. После артиљеријске припреме у којој су учествовали и јуришни бродови Дунавске ратне флотиле Црвене армије, заједничким снагама освојено је и последње упориште немачке одбране Београда – Калемегданска тврђава. Ту су се убрзо срели командант 1. армијске групе генерал-лајтнант Пеко Дапчевић и командант 4. гардијског механизованог корпуса 3. украјинског фронта генерал В.И. Жданов.

За то време, у раним јутарњим сатима ослобођена је и Главна железничка станица. Преостале немачке снаге, јачине око 1.600 војника, помоћу шест брзих чамаца пребациле су се на леву обалу Саве. Када је и последњи немачки тенк прешао Савски мост, пуковник Југенфелд је наредио да се већ раније минирани мост поруши. Иако је извршено паљење електричних водова, до експлозије није дошло, чак ни у другом покушају. Наиме, мост је спасен невероватном храброшћу и умешношћу учитеља Миладина Зарића, који је становао у његовој близини, у Карађорђевој улици бр. 69. Непосредно пред почетак борби за Београд, Зарић је приметио да немачки војници довозе ка мосту пакете са експлозивом. Као инжењерски официр учествовао је у ослободилачким ратовима 1912–1918. Године 1912. је са својим војницима је освојио мост на Шемници у Македонији, не дозволивши непријатељу да га уништи. И сада, видевши да се припрема минирање Савског моста, одлучио је да спречи његово рушење. Док су се у рано јутро, 20. октобра, под ударима јединица Црвене армије и НОВЈ-а, немачки војници повлачили, иза последњих од њих преко моста је ишао Зарић. Уз стубове моста била су причвршћена експлозивна пуњења, међусобно повезана електричним проводницима. Зарић је инжењерским ашовом пресекао проводнике. Немачки војници који су се налазили на супротној обали вероватно су мислили да је то један од њихових минера. Захваљујући пожртвовању старог учитеља мост је био спасен. За овај изванредан подвиг Миладин Зарић био је одликован југословенским и совјетским одликовањима.

Пошто је инжињерско-минерска чета 13. гардијске механизоване бригаде разминирала мост, почело је пребацивање југословенских и совјетских снага на леву обалу Саве. Пребацивање је извршено под јаком немачком артиљеријском ватром и нападима из ваздуха. Енергичним нападом разбијене су немачке снаге на прилазима Земуну и на Бежанијској коси. Иако су се немачке трупе упорно браниле, како би омогућиле повлачење својим преосталим јединицама и организацију нове одбрамбене линије у Срему, Земун је био ослобођен 22. октобра 1944. године.

Иако је Београд ослобођен, животи грађана су и даље били угрожени. Наиме, Немци су још 15. октобра 1944. године, пре коначног повлачења из града, формирали специјалну групу која је имала задатак да минира или запали веће државне и приватне зграде. Успели су да разоре 14 зграда, а 45 теже да оштете. Оштећене су зграде Класне лутрије и старог хотела „Македонија“ у Васиној улици, а у минираној стамбеној петоспратници која се налазила уз зграду Класне лутрије, погинуо је велики број станара. Око Универзитетског парка запаљено је више зграда, као и у Улици Маршала Пилсудског (данас Тадеуша Кошћушка), Змаја од Ноћаја и на Позоришном тргу (данас Трг Републике). У току повлачења Немци су уништили и друге зграде, међу којима Радио-станицу, Ру-

ски дом, Прву мушку гимназију, Ђачку трпезу на Ташмајдану, Јавну берзу рада у Штротсмајеровој, Народну банку. Запаљене су зграде Министарства финансија, Новинско-издавачког предузећа Време и друге. Слична судбина задесила је и многе приватне зграде на Дедињу, Сењаку, Чукарици, Бановом брду и у околини Калемегдана. Многе запаљене зграде нису изгореле до краја, јер су грађани успели да угасе пожар. У згради Берзе рада била је смештена Библиотека Министарства социјалне политике и народног здравља и у њој је изгорело више од 20.000 књига и часописа.

Разарање није мимоишло ни индустријске објекте у којима су уништаване машине и демонтирана постројења. Немци су, при повлачењу, на много места у граду поставили mine и експлозив. Највише мина различитог система, дејства и снаге било је постављено око Железничке станице, на колосецима, око Електричне централе, у Белим водама, на Ади Хуји, у тунелима на прилазу Београду и у околини Београда.

За демонтажање и уништавање експлозивних направа били су задужени совјетски минери из 11. јуришне инжењеријске бригаде и 44. инжењеријске бригаде. Док су борбе око Официрског дома биле у пуном јеку, ушла је у Београд група минера која је одмах приступила уклањању мина и чишћењу минских поља. Они су наишли на пуну подршку грађана, који су их водили до локација које су Немци минирали. Mine које нису могли да уклоне, активирале су пошто су претходно предузете мере за безбедност грађана. Совјетски минери успели су да разминурају 845 објеката, међу којима 85 административних зграда. У Београду је уклоњено и деактивирано 4.158 мина, 76.298 граната, 7.370 бомби, 4.385 килограма експлозивног материјала и учињено безопасним седам складишта експлозива. Још дуго после рата су се могли видети на зградама натписи исписани масном бојом „проверено – мин њет“. Упркос свим настојањима да се mine што пре пронађу и уклоне, жртве нису могле да се избегну. У Београду и његовој околини (Железнику, Ритопеку и Болечу) до 25. новембра 1944. године, од заосталих граната и мина погинуло је 150 лица, већином деце.

У току уличних борби за ослобођење Београда погинуо је велики број бораца НОВЈ-а, Црвене армије, немачких војника, али и грађана. Уклањање њихових лешева и сахрањивање постављено је пред грађане Београда као примарни задатак. Поседну улогу у спречавању ширења зараза и епидемија у граду одиграо је др Сергеј Рамзин, шеф Одсека за јавну хигијену Дирекције за социјално и здравствено старање Општине града Београда.

Крајем септембра 1944. године Јосип Броз је именовао генерал-мајора Љубодрага Ђурића за команданта Београда. Љубодраг Ђурић је стигао 17. октобра 1944. године у Штаб Прве армијске групе и од Пека Дапчевића добио прву групу руководиоца за Команду града. Сместили су се у згради предратног Ратничког дома, у Улици Браће Југовића, у коме се током рата налазила немачка ортс-командатура. Команда је имала 16 одељака, чији је први циљ био обезбеђивање реда и мира у граду, па је кретање грађана било ограничено.

Команда града је већ 18. октобра 1944. године издала Наредбу бр. 1 грађанима Београда, после које их је уследило још неколико. Целокупна делатност Команде града била је усмерена на организовање акција које су водиле нормалном функционисању града: рашчишћавању рушевина,

обезбеђивању исхране, воде и струје за становништво, смештаја за војску. У циљу што успешнијег нормализовања живота у граду, сви грађани који нису били ангажовани на неким другим пословима, добили су задатак да учествују у рашчишћавању рушевина и оспособљавању улица за успостављање саобраћаја. У граду је ограничено кретање, а због ратног стања и близине фронта, наређено је да град буде замрачен ноћу. Поред решавања свакодневних питања, Команда града је добила задатак да уреди Бели двор за резиденцију и боравиште врховног команданта НОВЈ-а Јосипа Броза.

Иако је Команда града имала овлашћења и војне и цивилне власти, Месни комитет Комунистичке партије је упоредо радио на стварању народноослободилачких одбора, ЈНОФ-а и других масовних организација, као политичке основе народне власти. Упоредо са тиме, у Београду и широм земље успостављени су преки војни судови и вршено је разрачунавање са „класним непријатељем“.

Одлуком Главног народноослободилачког одбора Србије од 26. октобра 1944. године, образован је Извршни народноослободилачки одбор града Београда. Истог дана Одбор је одржао своју прву седницу, коју је отворио др Сениша Станковић, председник Народноослободилачког фронта града Београда. Извршена је организација одељења и одсека и одређен њихов делокруг рада. Као приоритетни задатак, постављено је питање решавања исхране и грева. У том циљу Одбор је одлучио да се предузму све потребне мере да се Банат и Срем повежу са Београдом и да се оживи трговина са околним селима. Рад ИНОО-а обављао се кратко време у згради Ратничког дома, али је већ на седници од 29. октобра 1944. године закључено да одборници треба да преузму општинску зграду и у њој организују свој рад. Команда града је, ради личне безбедности чланова ИНОО-а, свима доделила лично наоружање, а по потреби и пратиоца. Ради отклањања процедуралних формалности око улажења у Команду града, свим члановима ИНОО-а издате су сталне дозволе.

Док су се још водиле уличне борбе, на фудбалском игралишту „Југославија“ (на месту данашњег стадиона Црвене звезде), 18. октобра сазван је митинг омладине и грађана Београда. Том приликом је одржао говор Рато Дугоњић, секретар ЦК СКОЈ-а, потом и други руководиоци НОП-а, Драги Стаменковић и Бора Дреновац. Омладинци и грађани пажљиво су саслушали говорнике, упркос опасности од артиљеријских граната, па је део омладинаца ступио у редове НОВЈ-а и кренуо у борбу после завршеног митинга.

Први митинг у ослобођеном Београду одржан је 21. октобра 1944. године. Бина је била постављена испред Вуковог споменика и искићена савезничким заставама, као и тробојкама са петокраком. Више хиљада Београђана се окупило да чује говорнике који су им се том приликом обратили: генерал-лајтнант Пеко Дапчевић, совјетски генерал В.И. Жданов, професор др Сениша Станковић и др Благоје Нешковић.

Врховни командант НОВЈ-а Јосип Броз је 15. октобра из Крајове дошао у Вршац, где се са маршалом Толбухином, командантом 3. украјинског корпуса, договорио о врсти и количини тенкова, артиљерије и авиона које ће совјетска армија уступити војсци НОВЈ-а. Из Вршца је преко Панчева стигао у ослобођени Београд 25. октобра 1944. године.

Смотра и дефиле јединица НОВЈ које су учествовале у борбама за ослобођење Београда одржани су 27. октобра 1944. године на Бањици. Јосип Броз је смотру извршио у пратњи генерала Арса Јовановића, Сретена Жујовића, Коче Поповића и Пека Дапчевића. Дефилеу трупа присуствовали су и представници савезничких мисија. Јосип Броз је тада одржао свој први говор у ослобођеном Београду. Трупе су са Бањичког поља продужиле у град и продефиловале Булеваром ослобођења и улицама Краља Милана и Поенкареовом. Велики број грађана поздравио је учеснике дефилеа, а манифестације у част ослободилаца су приређене и на Славији. Још док су трајале борбе за Београд, а нарочито по ослобођењу, завладали су опште славље и свечарска атмосфера у граду. Славило се у улицама које су већ биле ослобођене док су се борбе водиле неколико квартава даље. После 20. октобра, Београђани масовно излазе на улице и са одушевљењем поздрављају војнике НОВЈ-а и Црвене армије, кличу им, грле их и засипају цвећем.

У непосредним борбама за ослобођење Београда обострани губици упечатљиво говоре о жести-ни, размерама и последицама вишедневних борби. Немачке снаге су имале преко 15.000 погину-лих и око 9.000 заробљених. Прва армијска група НОВЈ-а имала је 2.953 погинулих и преко 3.000 рањених, док су совјетске снаге имале 961 погинулог и неутврђени број рањених. Заплењено је готово целокупно немачко тешко наоружање, ратна опрема и моторизација.

У самом срцу главног града, тик уз споменик кнеза Михаила, 22. октобра 1944. године свечано су сахрањени посмртни остаци црвеноармејаца страдалих током Београдске операције. Само два дана пошто је главни град ослобођен, са совјетског тенка, над телима палих војника, окупљеном народу обратили су се генерал Жданов и Мијалко Тодоровић Плави, политички комесар првог корпуса НОВЈ-а. Жданов је потом узео лопату у руке и зарео је у земљу Позоришног трга (данас Трг Републике). У тишини, пратили су га његови, али и официри Југословенске армије, са генера-лом Пеком Дапчевићем на челу. Народ је у мимоходу, ћутке, бацао грумење земље по гробовима палих Совјета.

За само неколико месеци од ослобођења, у центру града су на готово свим најзначајнијим тргови-ма уређени гробови црвеноармејаца: на данашњем Тргу Републике, на Славији, испод споменика Вука Караџића, у Карађорђевог парку и др. Само од 15. до 30. новембра 1944. године погинулим црвеноармејцима становници главног града подигли су 18 великих и 32 мала споменика, а при-премљена су била 52 мања споменика које је требало поставити до 10. децембра исте године. Го-тово на свим споменицима подигнутим током 1944. и 1945. године доминирала је звезда петокра-ка, често са српом и чекићем, али је у њеном подножју, или са леве стране, готово увек постављан и бели мермерни крст.

Ови споменици уклоњени су почетком педесетих година, а посмртни остаци су пренети на Спомен-гробље ослободилаца Београда, које је свечано отворено 20. октобра 1954. године у окви-ру прославе десетогодишњице ослобођења Београда.

Спомен-гробље ослободилаца Београда изграђено је по идеји архитекте Бранка Бона. Парк који се налази унутар спомен-гробља пројектовао је инжењер Александар Крстић. Аутор камене капије и рељефа на њој је вајар Раде Станковић, а аутор скулптуре „Црвеноармејац“, која се налази у

оквиру спомен-гробља вајар Антун Аугустинчић. У заједничкој гробници сахрањено је 1.386 бораца НОВ-а и ПОЈ-а и 711 бораца Црвене армије.

На уласку у гробље налази се камена капија изнад које стоји натпис *Ослободиоцима Београда 1944.* На капији се, са леве и десне стране, налазе рељефи израђени у брачком мермеру – леви рељеф приказује „партизанске и совјетске борце у борби са окупатором“, а десни рељеф „сусрет народа – радника и сељака са ослободиоцима“. На Дан победе над фашизмом, 9. маја 1988. године, испред спомен-гробља је откривен споменик „Партизан на вечној стражи“, рад вајара Радета Станковића. Овај споменик, висок 2,8 метара, представља партизана победника са спуштеном пушком – као обележје мира. Споменик је открио генерал-пуковник Пеко Дапчевић.

Током педесетих и шездесетих година 20. века, Савез бораца Народноослободилачког рата Београда, као и општински одбори, на више зграда у Београду поставили су спомен-плоче на местима на којима су њихови ратни другови пали у борбама за слободу Београда.

За испољену храброст у борбама за ослобођење Београда Президијум АВНОЈ-а одликовао је 794 борца и официра НОВЈ-а и преко 2.000 војника и официра Црвене армије. Тринаест црвеноармејаца проглашено је за народне хероје Југославије. Орденима и медаљама СССР одликовано је 300 бораца и старешина НОВЈ-а. Јединице Црвене армије које су учествовале у Београдској операцији добиле су назив „београдске“, а указом Президијума Врховног совјета СССР „да би се овековечила успомена на крвљу запечаћено братство совјетских и југословенских народа у борби против заједничког непријатеља“ – установљена је медаља За ослобођење Београда.

ЛЕГАТ САВЕ АНЂЕЛКОВИЋА

Сава Анђелковић, илегалац и обавештајни официр Космајског партизанског одреда, рођен је у Београду 1924. године. Дипломирао је на Економском факултету у Београду. За време Другог светског рата радио је илегално у Београду, од 1941. године до одласка у партизане (најпре у Сремски, а затим у Космајски одред). Припадао је омладинском активу, који је деловао на територији бившег VI кварта. Са осталим омладинцима учествовао је у цепању непријатељских плаката, исписивању парола НОП-а, разношењу летака и другог илегалног материјала, сакупљању текстила и других ствари за НОФ, прикривању илегалца и помагању при њиховом одласку у партизанске одреде и друго. До ослобођења Београда организовао је обавештајне групе, сакупљао податке о јачини и распореду немачког гарнизона у Београду, приликама у окупираном граду, припремама становништва за предстојеће борбе и друге информације које је слао Штабу 1. армијске групе. Током илегалног рада у Београду имао је надимке Прле, Пирга, Зима и друге.

После рата био је на разним друштвено-политичким дужностима: члан МК СКОЈ-а Београда, секретар РК КПЈ за Пети рејон у Београду, одборник СО Стари град у Београду, уредник „Борбе“, главни и одговорни уредник часописа „Комуна“, секретар Идеолошке комисије ЦК СК Србије, посланик Народне скупштине Србије из Општине Стари град и председник Одбора за план и финансије Републичке скупштине, потпредседник Југословенске пољопривредне банке „Пољо-банке“.

Сава Анђелковић је 2012. године предао Историјском архиву Београда артефакта и документа која се односе на догађаје у вези са ослобођењем Београда, од којих је формиран Легат Саве Анђелковића. У завештању је навео да се документа односе на долазак једне партизанске групе са радио-станицом у окупирани Београд у јесен 1944. године и њен рад на обавештавању Штаба 1. пролетерског корпуса НОВЈ-а о стању у окупираном граду. Такође, укратко је навео најважније податке о деловању партизанске радио-станице у окупираном Београду, описао публикацију *Ујутре о војној обавештајној служби*, како је сачувана шифра радио-станице, писање медија о партизанској станици, о разговорима о радио-станици у клубу „Борбе“. Дајући кратке податке о себи, Сава Анђелковић је навео и догађај који се одиграо током борби за ослобођење Београда, у јесен 1944. године. Он је, 17. октобра, заробио немачког официра на почетку Палмотићеве улице и одузео му наоружање и опрему.

Легат, између осталог, садржи:

- *Ујутре о војној обавештајној служби*

- План Београда из 1930. године са учртаним подацима немачких утврђења;

- Потврду Савеза удружења бораца НОР-а Србије, Републички одбор, од 23. маја 1985. године, да је активно учествовао у НОБ-у 1941–1944. године;
- Објаву Штаба 1. пролетерске дивизије НОВ-а Југославије од 16. октобра 1944. године, којом му се дозвољава слободно кретање по Београду и ношење оружја;
- Фотокопије чланака Саве Анђелковића који ближе објашњавају догађаје и учешће групе омладинаца око радио-станице у борбама за ослобођење;
- Две фотографије Саве Анђелковића из 1944. и 2001. године;
- Машинска пушка, произведена у Немачкој крајем Другог светског рата;
- Шаржере (са футролама – 2 комада) за машинску пушку са похабаним кожним опасачима и упртачима – 5 комада (празни), 1 шаржер за „парабелум“ и један неидентификовани;
- Пиштољ „парабелум“, калибра 9 mm, са 2 футроле;
- Муниципалитет: меци југословенске производње 7,65mm 200 ком. (8*25), немачке производње 199 (10*16, 1*14, 1*25), распакованих 229, 2 метка за карабин са дрвеним врхом;
- Маст за подмазивање оружја;
- Кожну торбицу немачког трупног официра.

Уз легат, Сава Анђелковић је приложио и своја сећања и документарну грађу, у којима је детаљније описао догађаје из свог илегалног рада. Такође, у тим списима су подробније објашњени функција и начин прибављања предмета и докумената које је предао Архиву, а од којих је Легат формиран. Издвајамо значајније делове сећања, који се односе на ослобађање Београда у октобру 1944. године:

ПАРТИЗАНСКА РАДИО-СТАНИЦА У ОКУПИРАНОМ БЕОГРАДУ

На састанку Штаба Првог пролетерског корпуса, одржаног пред скорашњи почетак борбе за ослобођење Београда, донесена је одлука да се једна група обавештајаца убаци у окупирани град са радио-станицом („Емсајд“, енглеске производње), како би из града обавештавала о војним и друштвеним питањима – кретањима у Београду. Састанку Штаба присуствовали су: Пеко Дапчевић, командант, Мијалко Тодоровић, политички комесар, и Саво Дрљевић, начелник Штаба.

Групу обавештајаца који су запленим немачким аутомобилом дошли са радио-станицом у Београд сачињавали су:

1. Милош Вучковић, партизанско име Јанко, касније генерал-мајор ЈНА;
2. Живојин Анђелковић Жине, командант 3. батаљона у Космајском одреду, члан опуномоћства КПЈ за Београд;
3. Сава Анђелковић, обавештајни официр Космајског одреда;
4. Миодраг Мирковић, радиотелеграфиста, партизански надимак Аца;
5. Шофер запленио немачког аутомобила (име непознато).

Проблем је настао када је дискутовано код Драже Марковића, партијског руководиоца у Космају, како да група обавештајаца уђе у окупирани град. Сваки метар око утврђеног града био је заштићен. Без пропуснице немачке команде није се могао ни замислити улазак у Београд. Због тога су обавештајци утврдили да је најбољи начин да се уђе у град запленим немачким аутомобилом. Једна партизанска петорка, предвођена Жинетом, поставила је заседу на друму којим су пролазиле дуге колоне Немаца са југа ка Београду. У неко доба ноћи појавио се усамљени аутомобил који је долазио из Београда. Петорка га је зауставила и заробила његове путнике. Уместо њих аутомобил су посели партизански обавештајци и после разних тешкоћа у путу срећно стигли у базу, која је још од раније постојала у кући Анђелковићевих, у Улици војводе Бране бр 59.

ШИФРА ПАРТИЗАНСКЕ РАДИО-СТАНИЦЕ У ОКУПИРАНОМ БЕОГРАДУ

При поласку за Београд речено је у Штабу Корпуса да шифра станице ни у ком случају не сме да падне у руке Немаца уколико Гестапо открије радио-станицу и похапси или побије људе који су радили са њом или око ње. Ваљало је пронаћи место где ће она бити добро сакривена, али лако доступна више пута дневно и ноћу како би се експедитивно могли емитовати подаци важни за партизанску команду.

Мајка Жинета и Саве Анђелковића, Дара, мајка партизанка, како су је звали београдски омладинци које је слала у партизанске одреде, дошла је на идеју да се шифра сакрива у пеленама тек рођене бебе њене ћерке Љубице Будимировић.

УПУТЕ ВРХОВНОГ ШТАБА ЗА ОБАВЕШТАЈНУ ДЕЛАТНОСТ

У току рата Врховни штаб Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије објавио је обимну публикацију под насловом *Упутје о војној обавештајној служби*. Била је намењена, пре свега, обавештајцима, а садржала је детаљне податке о немачкој оружаног сили. *Упутје* су послужиле за идентификацију немачких јединица у граду и околини. Партизански обавештајци који су достављали податке о кретању и стационирању немачких јединица, као и утврђењима и дункерима непријатеља, јављали су, поред тога, и о другим важним подацима: боје униформе немачких војника, бројеви јединица и аутомобила, тактичке ознаке јединица, ознаке штабова, итд. На основу тих података утврђивани су типови дивизија и других јединица које су се налазиле у граду: пешадијска, оклопна, моторизована, планинска, тенковска итд. Дешифровани су на тај начин и други важни подаци. Публикација *Упутје о војној обавештајној служби* састојала се из четири дела:

- A. Организација немачке војске, морнарице и ваздухопловства.
- B. Идентификација немачких јединица и официра – тактичке ознаке штабова.
- C. Материјали: тенкови, топови, борна кола итд.
- D. Извештавање о покретима трупа и утврђењима итд.

ПЛАН БЕОГРАДА СА УЦРТАНИМ ПОДАЦИМА

Групе партизанских обавештајаца доносиле су више пута дневно податке о стању и кретању немачких јединица у граду, у ближој и даљој околини Београда, бункерима, утврђењима, ископаним рововима и друго.

Сви ти подаци који су се сливали у радио-станицу били су прво проверавани на разне начине и потом су издвајани они за које је утврђено да су тачни.

После тога ти подаци били су, по правилу, уцртавани у план Београда а онда емитовани Штабу. На уношењу проверених података у мапу радио је Душан Будимировић, илегалац.

Света Баслаћ био је руководилац групе омладинаца која је обезбеђивала радио-станицу.

Сава Анђелковић, фотографија из
1944. године, ИАБ, ЛСА

ОКУПАЦИЈА

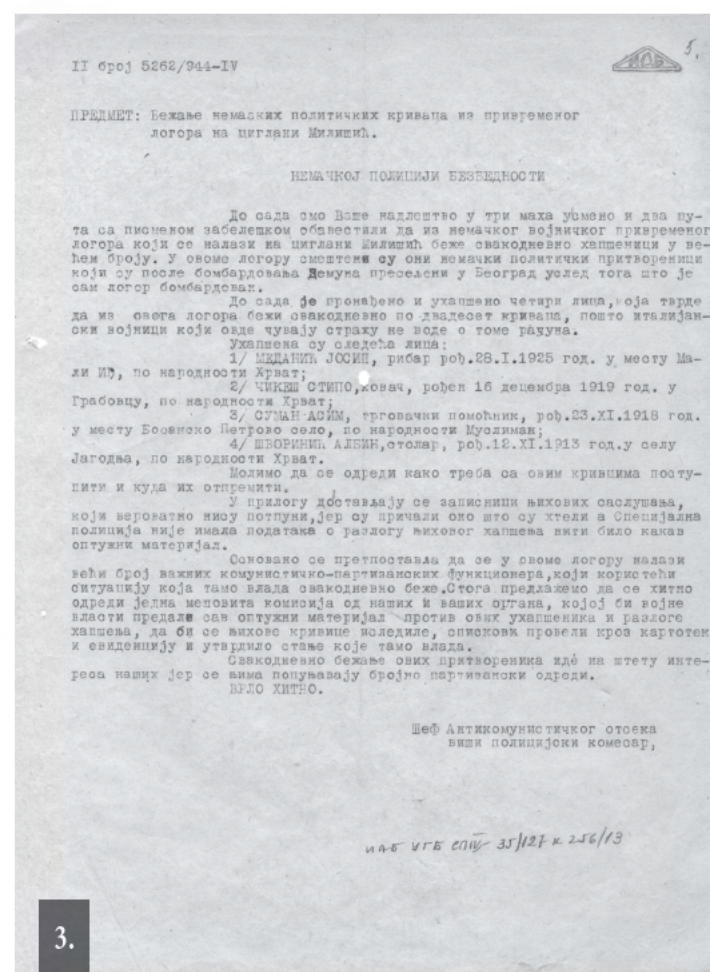
ЛОГОРИ
БАЊИЦА И
ТОПОВСКЕ ШУПЕ

1. Логор на Бањици, ИАБ, ЗФ
4. Војници Црвене армије наступају према
Топовским шупама, ИАБ, ЗФ

ЛОГОРИ САЈМИШТЕ И МИЛИШИЋЕВА ЦИГЛАНА

1. Савезничко бомбардовање, поглед на Сајмиште и заробљенички логор на ушћу (авио-снимак), ИАБ, ЗФ
3. Обавештење о бекствима из логора у Милишићевој циглани, ИАБ, УГБ

СТРАТИШТЕ У ЈАЈИНЦИМА

1. Стрељање у Јајинцима, ИАБ, ЗФ
2. Стратиште у Јајинцима, ИАБ, ЗФ
3. Терен стратишта у Јајинцима, ИАБ, ЗФ

СВАКОДНЕВНИ ЖИВОТ

3. Сватови код Вуковог споменика у време бомбардовања, ИАБ, ЗФ
2. Црна берза на Каленић пијаци, ИАБ, ЗФ
4. Зелене површине искоришћене за узгајање поврћа и житарица, ИАБ, ЗФ

САВЕЗНИЧКО
БОМБАРДОВАЊЕ

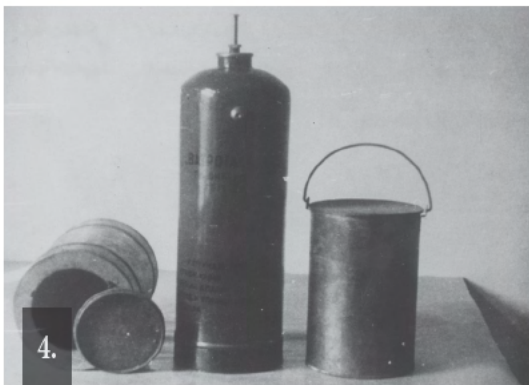
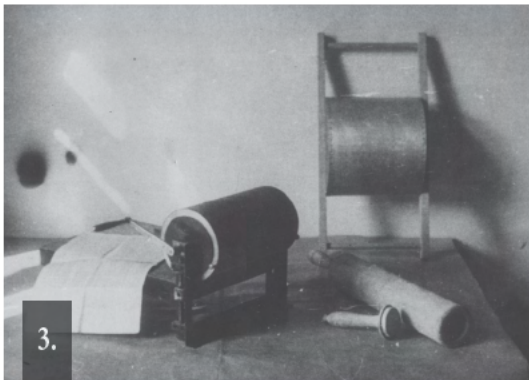
- 3. Снимак бомбардовања Београда начињени из америчких бомбардера, ИАБ, ЗФ
- 6. Вагони са нафтом на Железничкој станици у пламену, ИАБ, ЗФ
- 8. Разрушени Београд, ИАБ, ЗФ

БЕОГРАДСКИ
ИЛЕГАЛЦИ

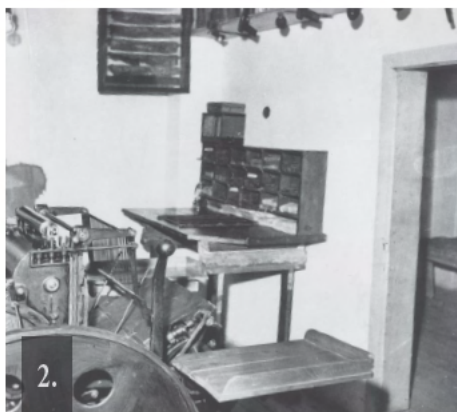
БЕОГРАДСКИ
ИЛЕГАЛЦИ

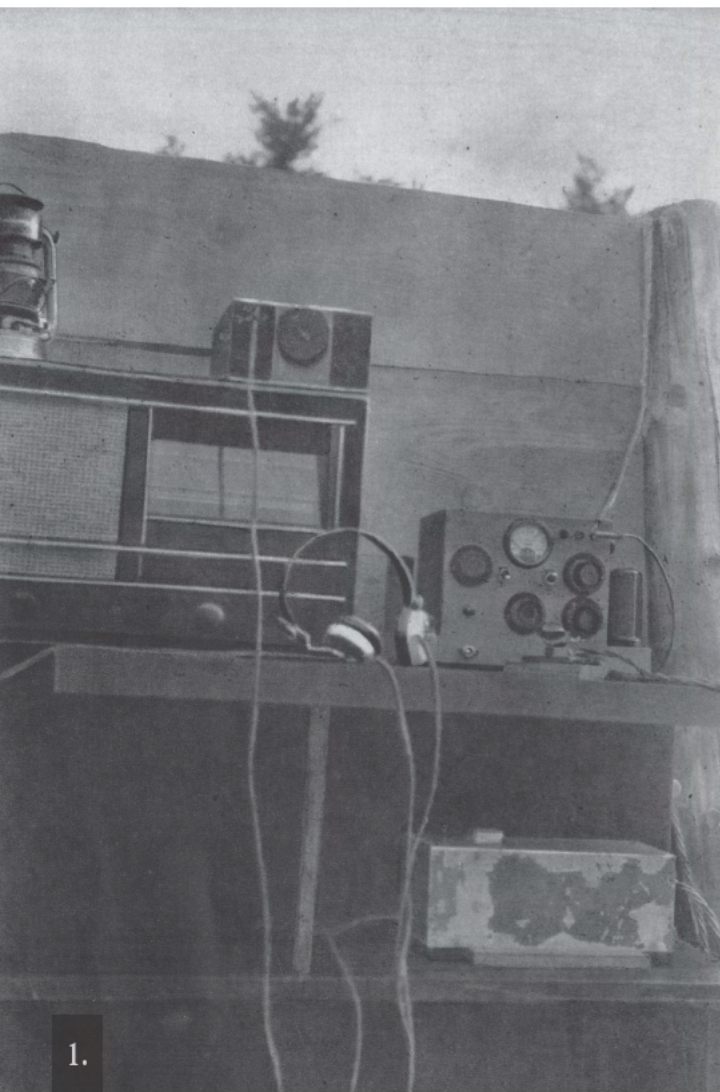
1. Илегална група из 1943. године
(стоје с лева: први инж. Бабуновић,
трећи Мирко Мумало, четврти Илија
Момчиловић; седе с лева: Угљеша Бог-
дановић, Воја Јоксимовић, фудбалер
Станковић)
2. Чланови ОК СКОЈ-а округа београдског
(слева Миша Станојевић, Божидар
Драшко Михајловић, Александар Цига
Виторовић, Рајко Димитријевић)
3. Гештетнер на којем су штампани леци и
обавештења, ИАБ, ЗФ
4. Канте са дуплим дном у којима се пре-
носио илегални материјал, ИАБ, ЗФ

ИЛЕГАЛНА ШТАМПARIЈA

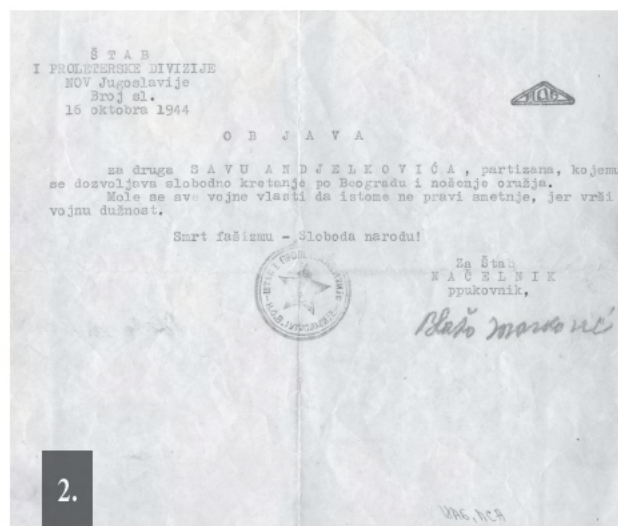
1. Илегалци испред штампарије ЦК КПЈ на Бањичком венцу (Слободан Јовић, Дана Максимовић, Бранко Ђоновић), ИАБ, ЗФ
2. Унутрашњи изглед илегалне штампарије ЦК КПЈ на Бањичком венцу број 12, ИАБ, ЗФ
4. "Глас јединственог Народноослободилачког фронта Србије", број 3, март 1944, ИАБ, П

ИЛЕГАЛНА
РАДИО-
СТАНИЦА

1.

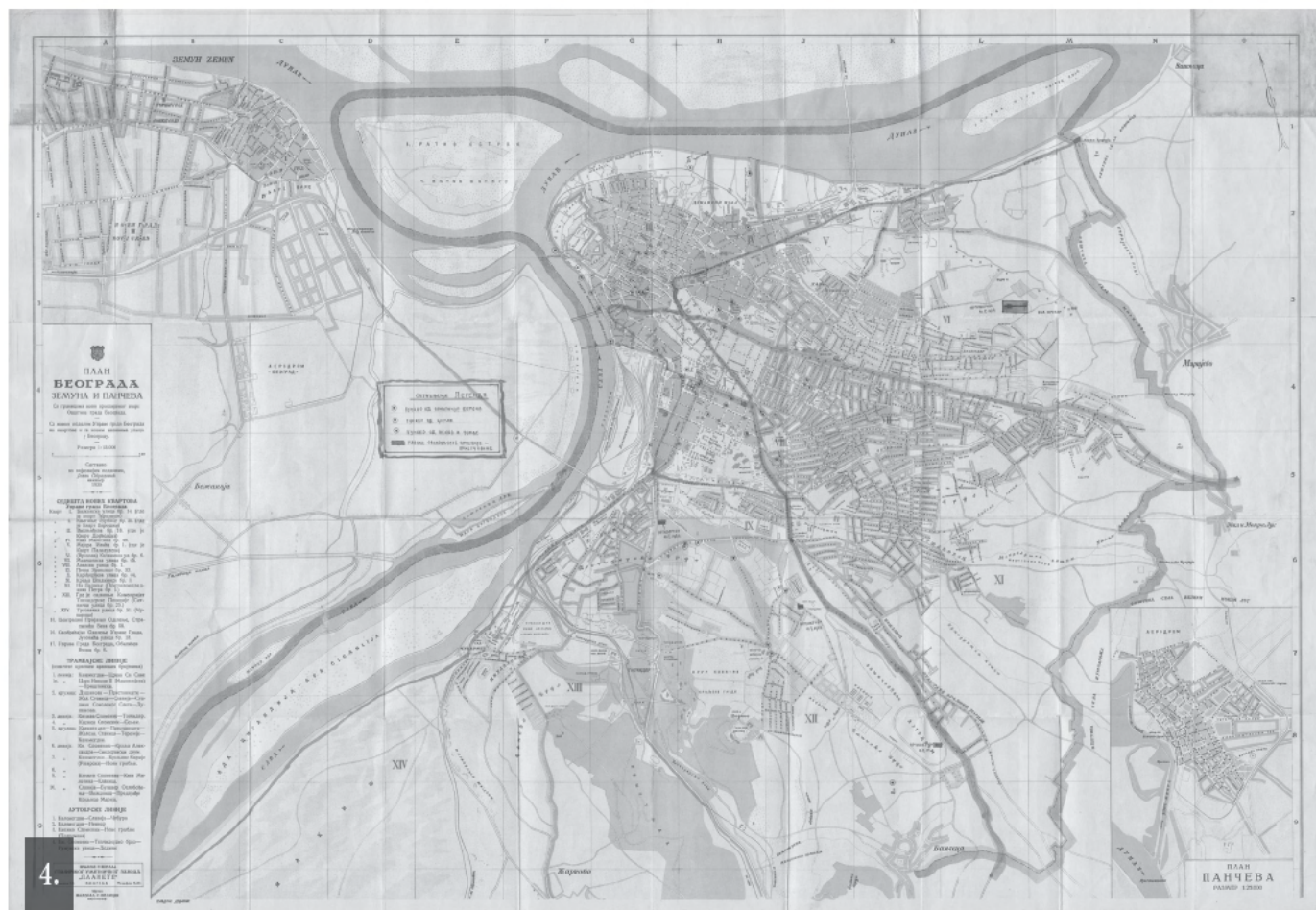
1. Радио станица Врховног штаба, ИАБ, ЗФ
2. Објава Штаба Прве пролетерске дивизије НОВЈ, којом се Сави Анђелковићу дозвољава слободно кретање и ношење оружја по Београду, ИАБ, ЛСА

2.

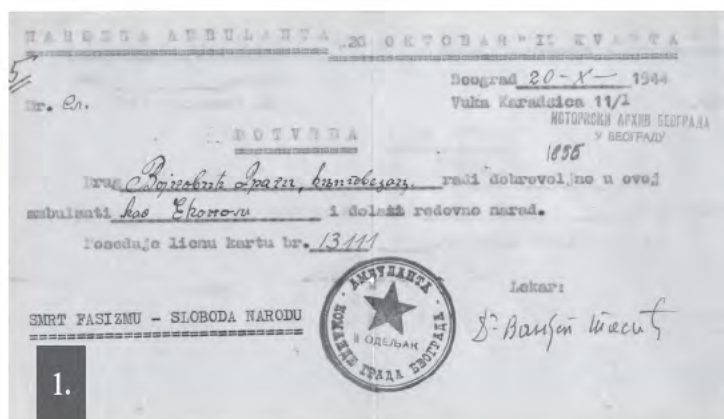
НЕМАЧКИ БУНКЕРИ

1. Немачки бункери у Београду, ИАБ, ЗФ
4. План Београда са ручно уцртаним положајима немачких бункера и главних саобраћајница, ИАБ, ЛСА

ЛЕКАРИ И
АМБУЛАНТЕ

1. Потврда за Драга Војновића, књиговесца, о добровољном раду у амбуланти као економа, ИАБ, Д
2. Фронтиска амбуланта на Вождовцу за време борби за ослобођење Београда. На слици сестре Марија и Даница Пангершић, Драгица Ружић и доктори Зинаида и Јурка, ИАБ, ЗФ

ЦРВЕНА
АРМИЈА

ЦРВЕНА АРМИЈА УЛАЗИ У БЕОГРАД

1. Совјетске трупе наступају Булеваром краља Александра, ИАБ, ЗФ
3. Совјетски ратни бродови на Дунаву, ИАБ, ЗФ

МЕХАНИЗОВАНЕ ЈЕДИНИЦЕ ЦРВЕНЕ АРМИЈЕ

1–4. Механизоване јединице Црвене
армије, ИАБ, ЗФ

ЦРВЕНОАРМЕЈЦИ

1, 2, 4. Јединице Црвене армије у борбама
за ослобођење Београда, ИАБ, ЗФ

ХЕРОЈИ ЦРВЕНЕ АРМИЈЕ

1. Митра Митровић у разговору са
црвеноармејцима, ИАБ, ЗФ
3. Хероји Црвене армије, ИАБ, ЗФ

НАРОДНО-
ОСЛОБОДИЛАЧКА
ВОЈСКА
ЈУГОСЛАВИЈЕ

НАРЕДБЕ
ПЕКУ ДАПЧЕВИЋУ

1. Штаб НОВЈ у Аранђеловцу, јесен 1944. године. На фотографији начелник штаба Прве армијске групе Саво Дрљевић даје војни распоред за напад на Београд, Војни музеј
3. Константин Коча Поповић, Пеко Дапчевић и Коста Нађ, јесен 1944. године, ИАБ, ЛКП

Наредба Јосипа Броза Тита Пеку Дапчевићу:

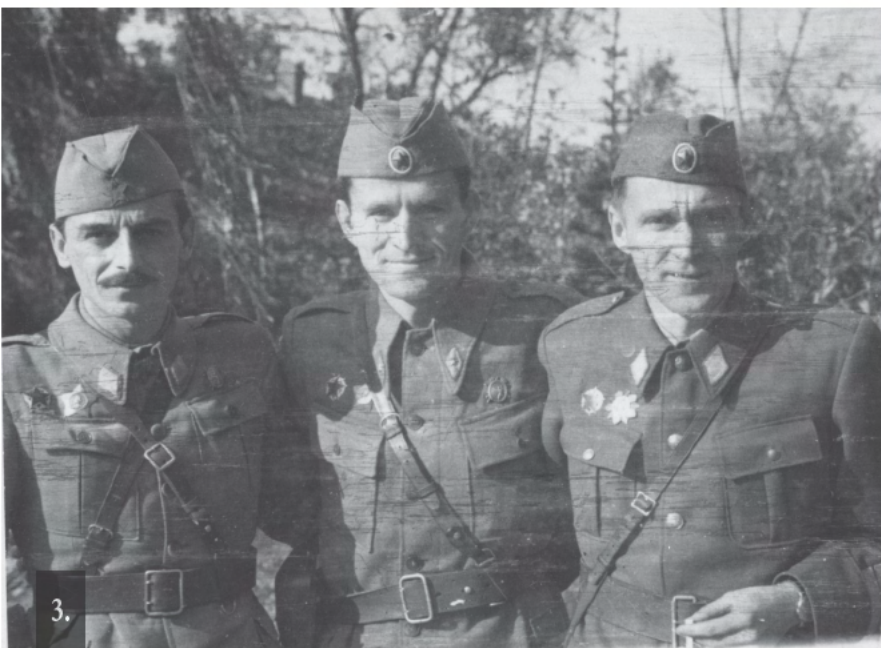
9.10. 44. За Пека

Најчасније II. а ко је икако већ данас IO. о.м. твоје јединице би требало да се сретну са јединицама Црвене армије код Паланке, Велике Планае, код Доње Раче или код Брзана где су се већ данас пребациле преко Мораве предходнице Црвене армије. Једно одељење Црвене армије налази се на пола пута између Крагујевца и Брзана као погодна заштитница. Једно одељење налази се код Мале Планае, а главнина ће вероватно стићи већ данас на ово место. Овде ће твоје јединице бити посађене на тенкове и камионе и брзо кренути у правцу Београда. У том правцу крећу крупне снаге толбухина са једним појачаним тенковским корпусом.

Једна твоја дивизија мора по сваку цену бранити комуникацију Крагујевац-Топола. Шаљи хитно брза извиђачка одељења напред ради контакта са деловима Црвене армије. Све ове операције у споразуму су са Толбухином, с којим држим тесни контакт.

Политички је важно, а то је и моја жеља да наше јединице уђу прве у Београд.

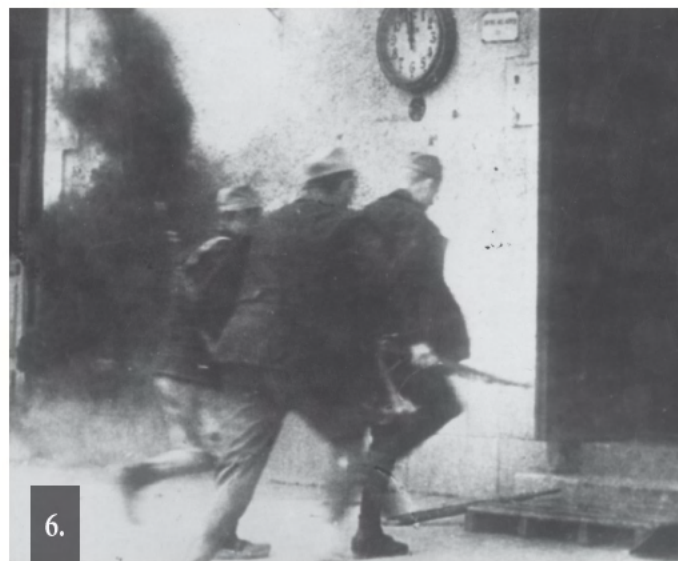
Тито

БОРБЕ НА УЛИЦАМА БЕОГРАДА

- 1. Уличне борбе у Београду, МГБ
- 4. Први борци су продрли у центар града (Дечанска улица), ИАБ, ЗФ
- 6. Борци НОВЈ код Железничке станице, ИАБ, ЗФ

ЗАСТАВЕ
ПОБЕДЕ

1. Ослободиоци подижу заставу у ослобођеном Београду – 20.10.1944. године, ИАБ, ЗФ
2. Заставе победе у ослобођеном Београду, ИАБ, ЗФ

Депеша Пека Дапчевића
маршалу Титу:

Јутрос у осам на највишој згради Београда, палати Албанији, развила се велика наша застрада, знак да је главни град Југославије ослобођен. Нешто касније на Калемегдану су се срили командант руских јединица које су узеле учешће у ослобођењу Београда генерал лајтнант Жуков и командант нашег Првог корпуса генерал лајтнант Пеко Дапчевић. Генерал Жуков је загрлио генерала Дапчевића. Од радости су му сузе пошле на очи.

За то време руски тенкови, наша и руска пешадија брзо су прешле мост и кренуле ка Земуну.

У борбама за Београд наше јединице, не рачунајући Првену армију, према првим подацима убиле су 15.470 Немаца и 2.900 заробиле.

Пеко

ЗАХВАЛНОСТ И ПРИЗНАЊЕ БОРЦИМА

1. Смотра јединица НОВЈ на
Тргу Републике, 20. октобра
1944. године, ИАБ, ЗФ

Заповест врховног команданта Народноослободилачке војске Југославије
маршала Тита Пеку Дапчевићу:

Генерал-лајтнанту Пеку Дапчевићу, команданту армије у западној Србији.

Послије 7 дана тешких и крвавих бојева, 20. X 1944, јединице наше Народноослободилачке војске, раме уз раме са јединицама херојске Црвене армије, ослободиле су Београд, главни и напаћени град Федеративне Демократске Југославије.

Ова велика побједа над највећим непријатељем наших народа — немачким окупатором нарочито је значајна по томе што су у борби за ослобођење јуначког Београда дали своју крв синови јуначке Шумадије, јуначке Крајине и остале Босне, јуначке Црне Горе, синови бијелог Загреба и Хрватског загорја, синови крпне Лице, Далмације, Славоније, Војводине и синови Словеније. Та је победа тим значајнија што је извојевана заједно са јединицама славне братске Црвене армије.

За ванредно јунаштво и упорност у борби за ослобођење Београда изражавам своју захвалност и признање борцима, командирима, командантима и политкомесарима: I дивизије, V дивизије, VI дивизије, XII дивизије, XXVIII дивизије и XI дивизије.

Предложите за одликовање јединице и појединце који су се највише истакли у борби.

**Слава палим херојима који су дали свој живот за слободу свога народа!
Смрт фашизму — Слобода народу!**

20. октобра 1944. године

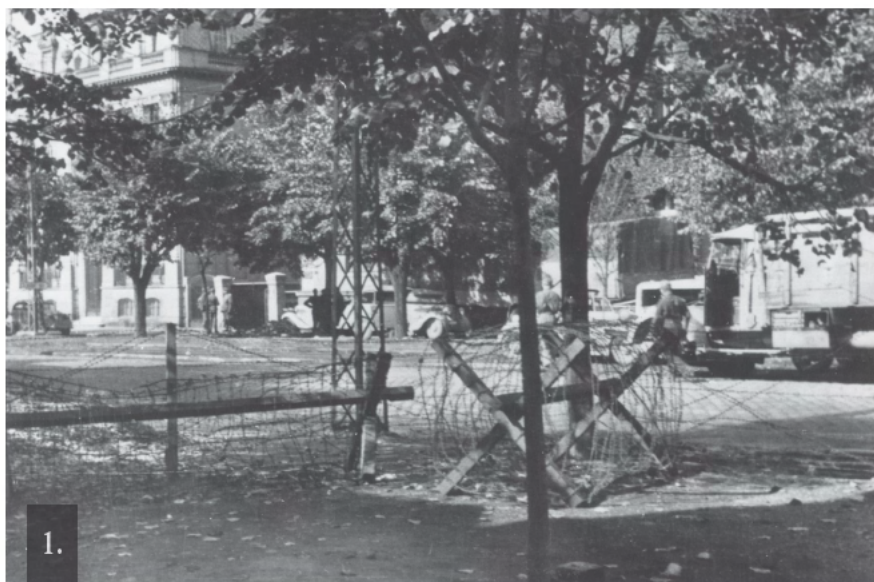
БЕОГРАЂАНИ ОСЛОБАЂАЈУ СВОЈ ГРАД

1. Грађани се сами наоружавају
пушкама из војног возила,
ИАБ, ЗФ
3. Београђани помажу
ослободиоцима, ИАБ, ЗФ

НЕМЦИ НАПУШТАЈУ БЕОГРАД

1. Немачки камиони се припремају за напуштање Београда, ИАБ, ЗФ
2. Зграде Универзитета и Коларчеве задужбине, које су Немци запалили при повлачењу, ИАБ, ЗФ

A black and white photograph of a man in a military uniform, smiling. He is wearing a cap and a jacket. In the background, there is a building with several windows. The image is partially obscured by a dark grey rectangular area on the right side, which contains the title text.

ОСЛОБОЂЕЊЕ И НОВА ВЛАСТ

САХРАНА ВОЈНИКА ЦРВЕНЕ АРМИЈЕ

1. Сахрана црвеноармејаца на Тргу Републике, ИАБ, ЗФ
3. Генерали Дапчевић и Жданов на сахрани црвеноармејаца, ИАБ, ЗФ
4. Спменик погинулим црвеноармејцима на Тргу Републике, ИАБ, ЗФ

крѓз фондове и збирке Историјског архива Београда

ЖРТВЕ

ПОГИНУЛИ
У БОРБАМА
И ПОВРАТАК
ИЗБЕГЛИЦА

1. Погинули код Техничког факултета у Београду,
ИАБ, ЗФ
2. Повратак избеглица 1944, ИАБ, ЗФ
3. Београђанке се враћају својим домовима,
ИАБ, ЗФ

РАТНИ ЗАРОБЉЕНИЦИ

1. Заробљени Недићеви официри
приликом ослобођења Београда,
ИАБ, ЗФ

3-4. Заробљени немачки војници
и официри, ИАБ, ЗФ

РАШЧИШЋАВАЊЕ ГРАДА

1. Совјетски минер на Теразијама, ИАБ, ЗФ
3. Рашчишћавање Теразија, ИАБ, ЗФ
4. Др Сергеј Рамзин, ИАБ, ОГБ

СЛАВЉЕ НА УЛИЦАМА

6, 7, 9, 11. Ослободиоци и славље на улицама
Београда, ИАБ, ЗФ

МИТИНГ КОД
ВУКОВОГ СПОМЕНИКА

1. Генерал Пеко Дапчевић
говори на митингу у
Београду, ИАБ, ЗФ
2. Генерал Владимир И.
Жданов говори на
митингу у Београду,
ИАБ, ЗФ
3. Благоје Нешковић
говори на митингу у
Београду, ИАБ, ЗФ
4. Митинг код Вуковог
споменика, ИАБ, ЗФ

КОМАНДАНТ ГРАДА

1. Љубодраг Ђурић за радним столом у Команди града, ИАБ, ЗФ
3. Љубодраг Ђурић говори на првом јавном збору, ИАБ, ЗФ
4. Наредба бр. 1 грађанима Београда, 18. октобар 1944. године, ИАБ, Д

3022/17

НАРЕДБА број 1

КОМАНДАНТА ГРАДА БЕОГРАДА

ГРАЂАНИ ГРАДА БЕОГРАДА!

Јуначком борбом јединица братске Црвене Армије и Народно-ослободилачке Војске Југославије већи део нашег града је ослобођен од фашистичке гамади. Коначно чишћење читавог Београда приволи се крају.

У циљу успешнијих операција против непријатеља, хигијене становништва и безбедности свих грађана,

НАРЕЂУЈЕМ

1. Свако кретање по улицама после 18 часова строго је забрањено за све грађане.
2. Забрањује се грађанству излазак из града до даље наредбе, јер је примено да многи немачки зликовци преобучени у цивилна одела беже од заслужене казне.
3. Да сви становници града Београда у најкраћем року уклоне све лешеве из кућа, дворишта, улица, одвозе их ван града и закопавају у дубоке јаме.
4. Да сви лекари, који нису запослени у војним и цивилним болницама, организују чишћење квартова од лешева и других отпадака и стварају се о хигијени кварта.
5. Да све болнице продуже свој рад за негу рањеника и болесника.
6. Сви грађани имају учествовати у расчишћавању улица од рушевина ради олакшавања и успостављања саобраћаја.
7. До даље наредбе забрањује се продаја и точење свих алкохолних пића.
8. Сви сопственици који располажу са моторним или било каквим возилима имају иста пријавити за потребе читавог града.
9. Сви настојници, чувари јавних зграда и надлештава морају исте сачувати од есентуалне пљачке и пријавити у каквом се стању налазе.
10. Да сви кућевласници, станодавци и остали грађани пријаве све расположиве станове.
11. Сви грађани су дужни да пријаве магацине окупатора и њихових помагача и да их сачувају за потребе војске.
12. Сви радници и службеници који су радили на одржавању електричног осветљења, трамвајског саобраћаја, водовода и телефонске мреже, чистоће и одржавања града, имају ступити одмах на посао и учинити све да се прилике у ослобођеном делу града што пре нормализују.

За сва остала обавештења обратити се Одељцима Команде града Београда у ослобођеним квартовима.

СМРТ ФАШИЗМУ — СЛОБОДА НАРОДУ!

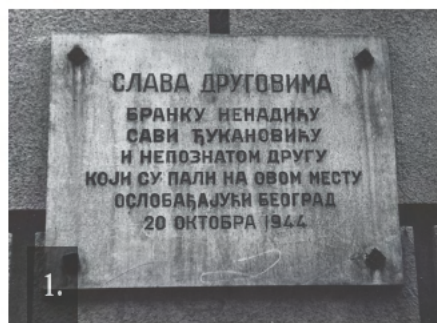
КОМАНДАНТ ГРАДА БЕОГРАДА
Генерал-мајор
Народно-ослободилачке Војске Југославије
Љубодраг Н. Ђурић, с. р.

18. октобар 1944 године.

4.

СПОМЕНИЦИ

1. Спомен-плоча ослободиоцима Београда, Београд, Симинова улица 21, ИАБ, ЗФ
2. Споменик „Црвеноармејац”, скулптура Антуна Аугустинчића, ИАБ, ЗФ
3. Улазна капија на Гробље ослободилаца Београда са спомеником „Партизан на вечној стражи”, фототека Управе Новог гробља у Београду

ХРОНОЛОГИЈА

3. октобар – Немачки командант за Југоисток прогласио Београд за војно оперативно подручје – утврђени град.

5. октобар – Постигнут Споразум у Крајови о учешћу совјетских и бугарских јединица у борбама за ослобођење Југославије.

10. октобар – Врховни командант НОВЈ Јосип Броз упутио последњу директиву команданту Прве армијске групе Пеку Дапчевићу за извођење београдске операције.

12. октобар – Јединице НОВЈ и Црвене армије сусреле се код Сопота.

13. октобар – У току ноћи снаге НОВЈ и Црвене армије заузеле цео предео Авале, чиме је ликвидирано последње немачко упориште спољне одбране Београда.

14. октобар – Јединице НОВЈ и Црвене армије избиле на главну немачку одбрамбену линију: Велики Мокри Луг – Бањица – Кнежевац – Макиш. Ослобођени Раковица, Кошутњак, Бањица и Дедиње. Штаб Прве армијске групе НОВЈ заједно са командантом IV моторизованог корпуса Црвене армије генералом Ждановим израдио план за напад на Београд.

15. октобар – Јединице НОВЈ и Црвене армије пробиле се из правца Бањице до Славије, а од Топчидерског брда преко Кнез Милошеве и Сарајевске у Немањину улици. Заузете Градска болница, Дунав-станица и Електрична централа на Дорћолу. Немци формирали специјалну групу са задатком да минирају или запале значајније државне и приватне зграде.

16. октобар – Покушај продора немачке „Смедеревске“ или „Штетнерове“ групације, која се повлачила из источне Србије, из правца Гроцке према Малом Мокром Лугу и Звездари. Главнина снага НОВЈ и Црвене армије ангажоване на њеном уништењу (16–19. октобра) у борбама између Смедеревског друма и Авале. Јединице НОВЈ и Црвене армије заузеле зграде Главне поште и Скупштине Југославије.

17. октобар – Јединице НОВЈ и Црвене армије заузеле Игуманову палату и продрле на Теразије. Запоседнути су и Ратнички дом (данас Централни дом Војске Србије) и Народно позориште. Теразијским платоом до-

минирала је утврђена палата „Албанија“, у којој су постављена многобројна немачка митраљеска гнезда. У центру града вођене борбе за сваку кућу, за сваки спрат.

18. октобар – Борбе вођене на око Немањине улице код раскрсница са Кнез Милошевом и Сарајевском улицом, око палате „Албанија“ и хотела „Москва“ и „Балкан“. Народно позориште је више пута прелазило из руке у руку. Немачке снаге контролисале део града у близини Саве – Чукарицу, железничку станицу, блок зграда министарстава у Немањиној, Сава малу, Теразијску падину, Зелени венац, Варош капију и Калемегданску тврђаву.

19. октобар – Снаге НОВЈ и Црвене армије успеле да заузму зграде министарстава у Немањиној, као и хотеле „Москва“ и „Балкан“. У ноћи 19/20. октобра коначно заузето немачко упориште у палати „Албанија“.

20. октобар – У јутарњим часовима јединице НОВЈ и Црвене армије заузеле Калемегданску тврђаву. Преостале немачке снаге прешле преко Саве, а осујећен њихов покушај да за собом сруше једини преостали мост. Београд је ослобођен.

21. октобар – Специјализована јединица Црвене армије разминирала Савски мост и отпочело пребацивање снага НОВЈ у Срем. Отпочеле борбе за ослобођење Земуна. Код Вуковог споменика одржан први митинг у ослобођеном Београду.

22. октобар – Ослобођен Земун. Погинули борци Црвене армије сахрањени на Позоришном тргу (данас Трг Републике).

25. октобар – Из Панчева у Београд речним бродом Црвене армије стигао врховни командант снага НОВЈ Јосип Броз.

26. октобар – Одржана Прва седница Извршног народноослободилачког одбора града Београда.

27. октобар – На Бањици одржани смотра и дефиле јединица НОВЈ које су учествовале у борбама за ослобођење Београда. Јосип Броз одржао први говор у ослобођеном Београду. Поново почео да излази лист „Политика“.

ПОПИС ЕКСПОНАТА

ЛОГОРИ БАЊИЦА И ТОПОВСКЕ ШУПЕ

1. Логор на Бањици, ИАБ, ЗФ, РП и НОП, негатив број 141
2. Логор на Бањици – део са стражарском кулом, ИАБ, ЗФ, РП и НОП, д-1/л
3. Молба Јеврејске заједнице Градском поглаварству око набавке сламе за логор Топовске шупе, ИАБ, ОГБ, К 2
4. Војници Црвене армије наступају према Топовским шупама, ИАБ, ЗФ, РП и НОП, а-3/об

ЛОГОРИ САЈМИШТЕ И МИЛИШИЋЕВА ЦИГЛАНА

1. Павиљон бр. 5 на Сајмишту, ИАБ, ЗФ, РП и НОП, д-13/л
2. Савезничко бомбардовање, поглед на Сајмиште и заробљенички логор на ушћу (авио снимак), ИАБ, ЗФ, Д, 9
3. Обавештење о бекствима из логора у Милишићевој циглани, ИАБ, УГБ, СП IV-35/127, К 256/13
4. Писмо заточеника логора у Милишићевој циглани, ИАБ, ЗП, 3. Милица Парошки

СТРАТИШТЕ У ЈАЈИНЦИМА

1. Стрељање у Јајинцима, ИАБ, ЗФ, РП и НОП, а-1/з
2. Стратиште у Јајинцима, ИАБ, ЗФ РП и НОП, а-1/з
3. Терен стратишта у Јајинцима, ИАБ, ЗФ РП и НОП, а-1/з

СВАКОДНЕВНИ ЖИВОТ

1. Призор са улица Београда, ИАБ, ЗФ, негатив број 132
2. Црна берза на Каленић пијаци, ИАБ, ЗФ, негатив број 148
3. Сватови код Вуковог споменика, ИАБ, ЗФ, негатив број 140
- 4–5. Зелене површине искоришћене за узгајање поврћа и житарица, ИАБ, ЗФ, РП и НОП

САВЕЗНИЧКО БОМБАРДОВАЊЕ

- 1–4. Снимци бомбардовања Београда начињени из америчких бомбардера, ИАБ, ЗФ, Д, 10, 13, 15, 25

САВЕЗНИЧКО БОМБАРДОВАЊЕ /2

5. Напад на Аеродром „Београд“, ИАБ, ЗФ, Ц-2-0016
6. Вагони са нафтом на Железничкој станици у пламену, ИАБ, ЗФ, Ц-2-0018
7. Разрушени Београд, ИАБ, ЗФ, негатив број 86,
8. Разрушени Београд, ИАБ, ЗФ, РП и НОП
9. Избеглице код Денкове баште за време бомбардовања, ИАБ, ЗФ, негатив број 63

БЕОГРАДСКИ ИЛЕГАЛЦИ

1. Илегална група из 1943. године (стоје с лева: инж. Бабуновић, Мирко Мумало, Илија Момчиловић; седе с лева: Угљеша Богдановић, Воја Јоксимовић, фудбалер Станковић), ИАБ, 3Ф, РП и НОП, д-34/н
2. Чланови ОК СКОЈ-а округа београдског (с лева Миша Станојевић, Божидар-Драшко Михајловић, Александар-Цига Виторовић, Рајко Димитријевић), ИАБ, МГ 623
3. Мали гештетнер на којем су извлачени леци и обавештења, ИАБ, 3Ф, РП и НОП, д-4/ш
4. Канте са дуплим дном у којима се преносио илегални материјал, ИАБ, 3Ф, РП и НОП, а-4/ш

ИЛЕГАЛНА ШТАМПАРИЈА

1. Илегалци испред штампарије ЦК КПЈ на Бањичком венцу 12 (Слободан Јовић, Дана Максимовић, Бранко Ђоновић), ИАБ, 3Ф, РП и НОП, д-43/н
2. Унутрашњи изглед илегалне штампарије ЦК КПЈ на Бањичком венцу број 12, ИАБ, 3Ф, РП и НОП
3. Печати и формулари израђивани у штампарији за фалсификовање докумената, ИАБ, 3Ф, РП и НОП, а-8/шз
4. Глас јединственог Народно-ослободилачког фронта Србије», број 3, март 1944, ИАБ, П-260

ЛЕГАТ САВЕ АНЂЕЛКОВИЋА

1. Сава Анђелковић, фотографија из 1944. године, ИАБ, ЛСА

ИЛЕГАЛНА РАДИО СТАНИЦА

1. Радио станица Врховног штаба, ИАБ, 3Ф, РП и НОП, д-62/н
2. Објава Штаба Прве пролетерске дивизије НОВЈ којом се Сави Анђелковићу дозвољава слободно кретање и ношење оружја по Београду, ИАБ, ЛСА

НЕМАЧКИ БУНКЕРИ

1. Немачки бункер у Београду, ИАБ, 3Ф, РП и НОП
2. Немачки бункер у Београду, ИАБ, 3Ф, негатив број 152
3. Немачки бункер у Београду, ИАБ, 3Ф, негатив број 156

НЕМАЧКИ БУНКЕРИ /2

4. План Београда из 1930. године са ручно уцртаним положајима немачких бункера и главних саобраћајница, ИАБ, ЛСА

ИЗ ЛЕГАТА САВЕ АНЂЕЛКОВИЋА (КОЦКА 1)

Сава Анђелковић је у току борби за ослобођење Београда, 17. октобра 1944. године, заробио немачког официра на почетку Палмотићеве улице, разоружао га и одузео му наоружање и опрему.

1. Машинска пушка произведена у Немачкој при крају Другог светског рата ИАБ, ЛСА
2. Шаржери за машинку са кожным опасачима и упртачима, ИАБ, ЛСА
3. Пиштољ Парабелум, калибра 9 мм са футролом, ИАБ, ЛСА
4. Муниција калибра 9 мм за машинку и Парабелум, ИАБ, ЛСА
5. Торбица немачког трупног официра, ИАБ, ЛСА
6. Упуте Врховног штаба за обавештајну делатност, ИАБ, ЛСА
7. План Београда са уцртаним подацима немачких утврђења, ИАБ, ЛСА

ЛЕКАРИ И АМБУЛАНТЕ

1. Потврда за Драга Војновића, књиговезца, о добровољном раду у амбуланти као економа, ИАБ, Д-2219, поклон Драгутина Л. Војновића
2. Фронтowska амбуланта на Вождовцу за време борби за ослобођење Београда. На слици сестре Марија и Даница Пангершић, Драгица Ружић и доктори Зинаида и Јурка, ИАБ, ЗФ, РП и НОП, а-12/об, поклон Шворц Јарослава, Љубљана
3. Доктор Јурка који је радио у амбуланти на Вождовцу за време борби за ослобођење Београда, ИАБ, ЗФ, РП и НОП, а-12/об, поклон Шворц Јарослава, Љубљана
4. Доктор Зинаида, која је радила у амбуланти на Вождовцу за време борби за ослобођење Београда, ИАБ, ЗФ, РП и НОП, а-12/об, поклон Шворц Јарослава, Љубљана

ЦРВЕНА АРМИЈА УЛАЗИ У БЕОГРАД

1. Совјетске трупе наступају Булеваром краља Александра, ИАБ, ЗФ, РП и НОП, а-10/об
2. Совјетске трупе наступају Булеваром краља Александра, ИАБ, ЗФ, негатив број 97
3. Совјетски ратни бродови на Дунаву, ИАБ, ЗФ, РП и НОП, а-43/об
4. Коњаници у Приској улици, ИАБ, ЗФ, РП и НОП,

МЕХАНИЗОВАНЕ ЈЕДИНИЦЕ ЦРВЕНЕ АРМИЈЕ

- 1–4. Механизоване јединице Црвене армије, ИАБ, ЗФ, РП и НОП, а-10/об

ЦРВЕНОАРМЕЈЦИ

- 1-2. Јединице Црвене армије у борбама за ослобођење Београда, ИАБ, ЗФ, РП и НОП, а-10/об
3. Јединице Црвене армије у борбама за ослобођење Београда, ИАБ, ЗФ, РП и НОП, а-5/об
4. Јединице Црвене армије у борбама за ослобођење Београда, ИАБ, ЗФ, негатив број 115

ХЕРОЈИ ЦРВЕНЕ АРМИЈЕ

1. Митра Митровић, члан Покрајинског комитета КПЈ за Србију, у разговору са Црвеноармејцима, ИАБ, ЗФ, РП и НОП, а-39/об
2. Хероји Црвене армије, ИАБ, ЗФ, негатив број 101
3. Хероји Црвене армије, ИАБ, ЗФ, РП и НОП, а-10/об

НАРЕДБЕ ПЕКУ ДАПЧЕВИЋУ

1. Штаб НОВЈ у Аранђеловцу, јесен 1944. године. На фотографији начелник штаба Прве армијске групе Саво Дрљевић даје војни распоред за напад на Београд, Војни музеј
2. Октобар 1944. Борбе за Београд. Чета I пролетерске бригаде креће се Јужним булеваром, ИАБ, 3Ф, РП и НОП
3. Константин Коча Поповић, Пеко Дапчевић и Коста Нађ, јесен 1944. године, ИАБ, ЛКП, албум бр. 2
4. Титове наредбе Пеку Дапчевићу, ИАБ, Д-2218–2270

БОРБЕ НА УЛИЦАМА БЕОГРАДА

1. Уличне борбе у Београду, МГБ, И2/2 инв. бр. 8454
2. Током борби за Београд (код Ратничког дома), ИАБ, 3Ф, РП и НОП, а-4/об
3. Поприште борби у Карађорђевој улици, ИАБ, 3Ф, РП и НОП, а-36/об

БОРБЕ НА УЛИЦАМА БЕОГРАДА /2

- 4-5. Први борци су продрли у центар града (Дечанска улица), ИАБ, 3Ф, РП и НОП, а-3/об
6. Борци НОВЈ код Железничке станице, ИАБ, 3Ф, РП и НОП, а-3/об
7. Немачки војници током уличних борби у Београду, ИАБ, 3Ф, РП и НОП, а-3/об

ЗАСТАВЕ ПОБЕДЕ

1. Ослободиоци подижу заставу у ослобођеном Београду – 20.10.1944, ИАБ, 3Ф, РП и НОП, а-42/об
2. Заставе победе у ослобођеном Београду, ИАБ, 3Ф, РП и НОП, а-5/об
3. Деша Пека Дапчевића маршалу Титу, ИАБ, Д, IV–196

ЗАХВАЛНОСТ И ПРИЗНАЊЕ БОРЦИМА

1. Смотра јединица НОВЈ на Тргу републике 20. октобра 1944. године, ИАБ, 3Ф, РП и НОП, а-45/об
2. Заповест Врховног команданта НОВЈ маршала Тита Пеку Дапчевићу, 20. октобар 1944, ИАБ, II–8479, Београдска операција 20. октобар 1944, Институт за војну историју Министарства одбране СССР – Војноисторијски институт ЈНА, друго издање, Београд 1989, стр. 304-305.

БЕОГРАЂАНИ ОСЛОБАЂАЈУ СВОЈ ГРАД

1. Грађани се сами наоружавају пушкама из војног возила, ИАБ, 3Ф, РП и НОП, а-22/об
- 2-3. Београђани помажу ослободиоцима, ИАБ, 3Ф, РП и НОП, а-3/об

НЕМЦИ НАПУШТАЈУ БЕОГРАД

1. Немачки камиони се припремају за напуштање Београда, ИАБ, 3Ф, РП и НОП, аутор фотографије Риста Марјановић
2. Зграде Универзитета и Коларчеве задужбине које су Немци запалили при повлачењу, ИАБ, 3Ф РП и НОП, а-4/об

3. „Учитељ Миладин Зарић спасао Земунски пешачки мост”, *Политика*, 30. октобар 1944. године, ИАБ, П

САХРАНА ВОЈНИКА ЦРВЕНЕ АРМИЈЕ

1. Сахрана Црвеноармејаца на Тргу Републике, ИАБ, ЗФ, РП и НОП, а-14/об
2. Генерал Жданов говори на сахрани Црвеноармејаца, ИАБ, ЗФ, РП и НОП, а-14/об
3. Генерал-лајтнант Пеко Дапчевић и генерал Жданов на сахрани Црвеноармејаца, ИАБ, ЗФ, РП и НОП, а-14/об
4. Споменик погинулим Црвеноармејцима на Тргу Републике, ИАБ, ЗФ, РП и НОП, а-14/об

ЖРТВЕ

1. Сачуване фотографије Београђана погинулих током 1944, ИАБ, ЗФ, РП и НОП, а-48/об

ПОГИНУЛИ У БОРБАМА И ПОВРАТАК ИЗБЕГИЦА

1. Погинули код Техничког факултета у Београду, ИАБ, ЗФ, РП и НОП, а-11/об
2. Повратак избеглица 1944, ИАБ, ЗФ, РП и НОП, а-13/об, аутор Риста Марјановић
3. Београђанке се враћају својим домовима, ИАБ, ЗФ, РП и НОП, а-13/об, аутор Риста Марјановић

РАТНИ ЗАРОБЉЕНИЦИ

1. Заробљени Недићеви официри приликом ослобођења Београда, ИАБ, ЗФ РП и НОП, а-46/об
2. Заробљени немачки војници и официри, ИАБ, ЗФ, РП и НОП, а-37/об
- 3-4. Заробљени немачки војници и официри, ИАБ, ЗФ, РП и НОП, а-7/об

РАШЧИШЋАВАЊЕ ГРАДА

1. Совјетски минер на Терзијама, ИАБ, ЗФ, РП и НОП, а-3/об
2. Први добровољни радови у Београду на рашчишћавању рушевина на углу улица Пролетерских бригада и Браће Недић, ИАБ, ЗФ, негатив број 42
3. Рашчишћавање Теразија, ИАБ, ЗФ, РП и НОП
4. Др Сергеј Рамзин, ИАБ, ОГБ, Досијеа службеника 267/5

СЛАВЉЕ НА УЛИЦАМА 1-2

1. Ослободиоци и славље на улицама Београда, ИАБ, ЗФ, негатив број 96
2. Ослободиоци и славље на улицама Београда, ИАБ, ЗФ, РП и НОП, а-28/об
3. Ослободиоци и славље на улицама Београда, ИАБ, ЗФ, РП и НОП
4. Ослободиоци и славље на улицама Београда, ИАБ, ЗФ, РП и НОП, а-2/об
5. Београђани грле совјетске официре, ИАБ, ЗФ, РП и НОП, а-15/об
6. Др Виктор Новаковић „20. октобар највећи празник Београда”, ИАБ, МГ 257
- 7-11. Ослободиоци и славље на улицама Београда, ИАБ, ЗФ, РП и НОП, а-2/об

МИТИНГ КОД ВУКОВОГ СПОМЕНИКА

1. Генерал-лајтнант Пеко Дапчевић говори на митингу у Београду, ИАБ, ЗФ, РП и НОП, инв. бр. 15
2. Генерал Владимир И. Жданов говори на митингу у Београду, ИАБ, ЗФ, РП и НОП, а-6/об
3. Благоје Нешковић говори на митингу у Београду, ИАБ, ЗФ, РП и НОП, 6-17/н
4. Митинг код Вуковог споменика ИАБ, ЗФ, РП и НОП, а-22/об

КОМАНДАНТ ГРАДА

1. Љубодраг Ђурић за радним столом у Команди града, ИАБ, ЗФ, РП и НОП, 6-19/ђ
2. Апел грађанима, ИАБ, Д-XLI-1495
3. Љубодраг Ђурић говори на првом јавном збору, ИАБ, ЗФ, РП и НОП, а-24/об
- 4-5. Наредбе грађанима Београда, ИАБ, Д-XLI- 1496, 1497
6. Љубодраг Ђурић током војне параде на Теразијама, 7. новембра 1944. године, ИАБ, ЗФ, РП и НОП а-23/об

СПОМЕНИЦИ

1. Спомен плоча ослободиоцима Београда, Симинова улица 21, ИАБ, ЗФ, РП и НОП
2. Споменик «Црвеноармејац», скулптура Антуна Аугустинчића, ИАБ, ЗФ, РП и НОП
3. Улазна капија на Спомен-гробље ослободилаца Београда са спомеником «Партизан на вечлној стражи», фототека Управе Новог гробља у Београду

ДОКУМЕНТА И ПРИЗНАЊА (КОЦКА 2)

1. Записници Извршног народноослободилачког одбора града Београда, књига 1, ИАБ, ОГБ
2. Одлука ИНО града Београда о проглашењу за почасне грађане маршала Совјетског Савеза Фјодора Ивановича Толбухина, генерал-лајтнанта Владимира Ивановича Жданова и генерал-лајтнанта Пека Дапчевића, *Службени гласник Београда*, 19. октобар 1945. године, ИАБ, П
3. *Октобарска награда града Београда* проф. др Благоја Нешковића од 20. октобра 1983. године, ИАБ, ЛБН
4. *Футрола за Октобарску награду града Београда* проф. др Благоја Нешковића од 20. октобра 1983. године, ИАБ, ЛБН
5. Позивница са програмом свечаности за доделу Октобарске награде проф. Др Благоју Нешковићу, ИАБ, ЛБН, инв. бр. 1
6. Легитимација Благоја Нешковића издата 2. децембра 1944. године, ИАБ, ЛБН, инв. бр. 1

ИЛУСТРАЦИЈЕ

- Мапа Београда са уцртаним објектима око којих су вођене најжешће борбе октобра 1944. године, Београдска операција, Београд 1989.
- Мапа „Београдска операција, Борбе у граду 14-20. октобра 1944. године”, Војна енциклопедија, Београд 1970.
- Мапа „Београдска операција, Прва етапа 11-14. октобра 1944. године”, Војна енциклопедија, Београд 1970.

СПИСАК СКРАЋЕНИЦА

- АВНОЈ Антифашистичко веће народног ослобођења Југославије
 Д Документарна грађа
 ЗП Збирка поклона
 ЗФ Збирка фотографија
 ЗФ, Д Збирка фотографија у дигиталном облику
 ЗФ, РП и НОП Збирка фотографија радничког покрета и народноослободилачког покрета
 ИАБ Историјски архив Београда
 ИНО Извршни народни одбор
 ИНОО Извршни народноослободилачки одбор
 ЈНОФ Јединствени народноослободилачки одбор фронта
 КП Комунистичка партија
 КПЈ Комунистичка партија Југославије
 ЛБН Легат Благоја Нешковића и Браниславе Бране Перовић
 ЛКП Легат Константина Коче Поповића и Лепосаве Лепе Перовић
 ЛСА Легат Саве Анђелковића
 МК СКОЈ Месни комитет Комунистичке партије Југославије
 НДХ Независна држава Хрватска
 НОВ Народноослободилачка војска
 НОВЈ Народноослободилачка војска Југославије
 НОП Народноослободилачки покрет
 НОПЈ Народноослободилачки покрет Југославије
 НОФ Народноослободилачки фонд (Црвена помоћ, Народна помоћ)
 ОГБ Општина града Београда
 ОК КПЈ Окружни комитет Комунистичке партије Југославије
 ОК СКОЈ Окружни комитет Савеза комунистичке омладине Југославије
 ПК СКОЈ Покрајински комитет Савеза комунистичке омладине Југославије
 ПК КПЈ Покрајински комитет Комунистичке партије Југославије
 ПОЈ Партизански одреди Југославије
 РК КПЈ Реонски комитет Комунистичке партије Југославије
 СКОЈ Савез комунистичке омладине Југославије
 СС Заштитни одреди Немачке националсоцијалистичке радничке партије (Schutzstaffel)
 СССР Савез совјетских социјалистичких република
 УГБ Управа града Београда
 ЦК СК Централни комитет Савеза комуниста
 ЦК КПЈ Централни комитет Комунистичке партије Југославије
 ЦК СКОЈ Централни комитет Савеза комунистичке омладине Југославије

СПИСАК ЛИТЕРАТУРЕ

- Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988*, II knjiga, Beograd 1988.
- Биљана Станић, *Фотографије Ристе Марјановића 1941-1945*, Београд 2011.
- Београд у рату и револуцији 1941-1945*, књига I-II, Београд 1984.
- НОП Београда 1941-1944, У сећањима учесника, Београд 1974.
- Београд у рату и револуцији 1941-1945*, Београд 1941.
- Grad borbe i slobode*, Beograd 1941-1944, Beograd 1964.
- Beogradska operacija*, Beograd 1989.
- Записници Извршног народноослободилачког одбора града Београда од 26. X 1944. до 29. XI 1945, I књига, Београд 1979, ИАБ, ОГБ
- Раде Ристановић, *Акције комунистичких илегалца у Београду 1941-1942*, Београд 2013.
- Бомбардовање Београда у Другом светском рату*, Београд 1975.
- Muharem Kreso, *Нјемачка окупациона управа у Београду 1941-1944*, Beograd 1979.
- Drugi svetski rat, Pregled ratnih operacija*, knjiga 4, Beograd 1967.
- Ljubodag Đurić, *Ratni dnevnik*, Beograd 1966.
- Ljubodrag Đurić, *Sećanja na događaje i ljude*, Beograd 1989.
- Пеко Дапчевић, *За Београд*, Београд
- Саво Дрљевић, "Ослобођење Београда октобра 1944. године", *Годишњак града Београда*, VI, Београд 1959, 585-617.
- Војислав Ђирковић, "Београд од 20. октобра 1944. до 31. децембра 1945. године", *Годишњак града Београда*, XXI, Београд 1974, 119-175.
- Војислав Ђирковић, "ИНОО и његов рад у ослобођеном Београду", *Годишњак града Београда*, XXIII, Београд 1976, 299-324.
- "Beogradska operacija", *Vojna enciklopedija*, 1,
- Mirjana Obradović: "Dve krajnosti u političkoj delatnosti ruskih izbeglica u Srbiji (1941-1945)", *Tokovi istorije* 1-2, Beograd 1997, 139-150.
- Мирјана Обрадовић, "Рамзин др Сергеј Константинович", *Историја медицине, фармације и народне медицине*, Београд-Зајечар 2007.
- Јован Марјановић, *Историја Београда*, књига 3, Београд 1974.
- Marko Pivac, *The SOUL and Graves of YUGOSLAVIA 1941 - 1946 Part 1: A National Tragedy*, United States 2013.
- Olga Manojlović-Pintar, „Široka strana moja rodnaja” *Spomenici sovjetskim vojnicima podizani u Srbiji 1944-1954*”, *Tokovi istorije*, 1-2, Beograd 2005, 134-144
- Хронологија напредног радничког и народноослободилачког покрета Београда*, Београд 1960.
- Збирка наредаба и упутстава I*, ИАБ, ОГБ
- Milan Koljanin, *Nemački logor na Beogradskom sajmištu 1941-1944*, Beograd 1992.
- Mesta stradanja i antifašističke borbe u Beogradu 1941-1944*, Priručnik za čitanje grada, Beograd 2013.
- Др Венцеслав Глишић, *Терор и злочини нацистичке Немачке у Србији 1941-1944*, Београд 1970.
- Logor Banjica-Logoraši*, I-II, Beograd 2009.
- Модерна српска држава 1804-2004. Хронологија*, Београд 2004.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

94(497.1)”1939/1945”(083.824)
94(497.11 Београд)”1941/1945”(083.824)

ОСЛОБОЂЕЊЕ Београда 70 година после кроз
фондове и збирке Историјског архива Београда
: каталог изложбе / [аутори изложбе и
каталога Снежана Лазић ...[и др]]. - Београд
: Историјски архив Београда, 2014 (Београд :
Зламен). - 71 стр. : илустр. ; 22х24 cm

Тираж 500. - Скраћенице: стр. 70. -
Библиографија: стр. 71.

ISBN 978-86-80481-33-3

1. Лазић, Снежана, 1968- [аутор] 2. Мандић, Слободан,
1977- [аутор] 3. Мијатовић, Владимир, 1970- [аутор]
4. Митровић Коцев, Јелена, 1973- [аутор] 5. Обрадовић,
Мирјана, 1969- [аутор] 6. Стојановић, Исидора, 1974-
[аутор]

а) Други светски рат 1939-1945 -
Југославија - Изложбени каталози б) Београд
- Историја - 1941-1945 - Изложбени каталози COBISS.
SR-ID 210182668